

TARIMSAL GELİR VERGİSİ DAYANAĞININ BELİRSİZLİĞİ

Doç. Dr. Mehmet E. PALAMUT

I.— GİRİŞ

Tümel anlamda gelir, üretim-tüketim süreci sırasında ekonomik yaşama katılan tüm üretim öğelerinin sağladıkları parasal değerdir. Vergisel açıdan gelir, ödeme gücü yaratması nedeniyle, bir vergi konusudur. Kuşkusuz, vergi konusunu oluşturan gelir, oldukça geniş bir kavram olup, değişik türdeki ekonomik uğraşılardan kaynaklanmaktadır (1). Söz konusu uğraşılardan biri de tarımdır.

Belirtelim iki, tarımsal girişim sonucu elde olunan «vergilenebilir gelir»i (2) pekin bir biçimde belirleme olanağı ya yoktur ya da çok sınırlıdır. Çünkü, geleceğin neler getireceğinin bilinmemesi, bir diğer anlatımla «belirsizlik» (=incertitude), tarımsal girişimler konusunda alınacak kararlar ve bu girişimlerin beklentileri üzerinde olumsuz yönde etkileşimde bulunmakta, dolaylı olarak, öznel bir biçimde ileride sağlanması kestirimsiz tarımsal hasılanın gerçekleşmesi olasılığını büyük ölçüde düşürmektedir (3).

II.— BELİRSİZLİK TÜRLERİ VE NEDENLERİ

Tarımsal belirsizlik, az gelişmiş ülkelerde daha da yaygın olup tarımsal gelir yönünden bu kesimin vergi ödeme gücünün (faculté contributive) sağlıklı bir biçimde belirlenmesine en büyük engeli oluşturmaktadır. Hiç kuşkusuz, bunun birtakım karmaşık nedenleri vardır. Fakat, belirsizliğin kaynaklandığı te-

-
- (1) Gelir Vergisi Kanunumuz, geliri oluşturan kaynakları 7 başlık altında toplamaktadır. (Bkz.: G.V.K. m.2).
  - (2) «Vergilenebilir gelir», deyimî, gerçek, net, yıllık, genel ve bireysel gelirle eşanlamlı olarak kullanılmıştır.
  - (3) «Belirsizlik» konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Ergün KİP, «Tarımsal Üretimde Belirsizlik Çeşitleri», Ziraat Ekonomisi Dergisi, T.Z.E.I c. 5, Sayı: 15, Ağustos — 1974, ss. 3—17; İbrahim AKSÖZ, «Tarımsal Vergileme Sorunları ve Çiftçiliğin Özellikleri» (Tarımsal Vergileme Sorunları Semineri), M.P.M. Yay., Ankara — 1971, ss. 186—189.

mel etmenler yönünden «belirsizlik türleri»ni biz, şu iki başlık altında toplamak suretiyle çalışmamızın konusu yapmaktayız:

- tarımın niteliğinden ileri gelen belirsizlik;
- ekonominin az gelişmişliğinden ileri gelen belirsizlik.

1) TARIMIN NİTELİĞİNDEN İLERİ GELEN BELİRSİZLİK

Bilindiği gibi vergi, bireylerden, özel hukuk ve büyük olasılıkla kamu hukuku tüzel kişilerinden, Devlet ve benzeri kuruluşlara, zorunlu olarak ekonomik ve yasal gerekçelere dayandırılmak suretiyle yapılan bir kaynak aktarımıdır (4). Her ne kadar, Anayasamızın 61. maddesinin birinci paragrafı (20-9-1971 gün ve 1488 sayılı değişiklikle getirilen madde) bunu: «Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, malî gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür» biçiminde tanımlamaktaysa da, bizce bu eksiktir. Kanımızca, anılan fıkra hükmü, bugünkü biçimiyle değil de şu biçimde yasallaşmış olsaydı, çok daha anlamlı ve çağdaş içerikli olurdu:

«Herkes, kamu giderlerini karşılamak (ve/veya sosyo-ekonomik yaşamın isterleri doğrultusunda gerekli önlemleri almak) üzere, malî gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür.»

Çünkü, verginin asıl işlevinin yanında, ulaşmak istediği şu dört amaç daha vardır: 1) özel yatırımları uyarmak; 2) bunalımsız bir sosyo-ekonomik yaşam sürdürmek; 3) gelir dağılımındaki eşitsizliği gidermek; 4) gerice yörelerin kalkınmasını sağlamak.

Gelişme yolundaki ülkeler için, Nicholas KALDOR, «Vergileme, anamal oluşumunu sağlamak için, iç kaynakların tasarrufunu arttıran en iyi aygıttır» (5) demektedir. İki, optimal düzeyde, Keynesien kurama göre tasarruflar toplamı toplam yatırımlara eşit olacağından, bu Macar asıllı tanınmış İngiliz iktisatçının vergilemeden beklediği işlevin, yukarıda sözünü ettiğimiz ilk amaçla özdeş düştüğü ortadadır.

Belirtelim ki, bir kere, anılan amaçlar arasında bir uyum değil, fakat çelişki vardır. Sözgelimi, özel yatırımların uyarılması salt gelir dağılımındaki eşitsizliği giderme çabasıdır ve kamusal gelirlere katkı payından birtakım ödümlerin verilmesi durumunda olasıdır. Uzun dönemde olmasa bile, kısa ve orta dönemler içinde, vergilemenin gözönüne aldığı hedeflerin birbiriyle çatıştığı açıktır. Konumuzun içeriği ve yöneldiği hedef bakımından, biz, salt verginin gelir dağılımındaki eşitsizliği giderme ve Devlet'in üstlendiği ödevlerin yapılabilmesin yetecek kamusal fonları —varolan yürürlükteki yasalar çerçevesinde—bulma amaçları üzerinde durmaktayız.

(4) Lucien MEHL, «Science et Technique Fiscales», T. 1, P.U.F., Coll. Thémis, Paris — 1959, p. 56.

(5) Anan (a): Elias GANNAGE, «Financement du Développement», P.U.F., Coll. SUP, Paris — 1969, p. 98.

İkinci olarak, vergi işlevlerini yukarıda sayılan amaçların gerçekleştirilmesi doğrultusunda yürütülebilmesi için, o verginin sağlam ve gerçek bir vergi ödeme gücüne dayanması gerekir. Yoksa, amaçlarla aygıt (araç) bağdaşmaz.

Oysa, tarımsal kesimin gelirsel vergi ödeme gücü, türlü nedenlerle belirsizliğini sürdürmektedir. Başka bir anlatımla, tarımın «edilgen bir kesim» (6) olması, bu belirsizliği güçlendirmektedir. Sözkonusu belirsizliği güçlendiren nedenler, aşağıdaki gibi iki başlık altında irdelenebilirler:

- doğaya ilişkin nedenler,
- gelire ilişkin nedenler.

A— Doğaya İlişkin Nedenler

Tarımsal vergi ödeme gücünün belirsizliği, herşeyden önce, tarımın doğal koşullara sıkı sıkıya bağlılığından ileri gelmektedir. Bu doğal koşulları toprak, erozyon ve hava olmak üzere üç paragraf altında sınıflamak mümkündür.

a) Toprağın sınırlılığı :

Yapı yönünden, «yeryüzünü kaplayan ana kayaların sular, güneş ve atmosferik olayların ortak etkileri altında» fiziksel ve kimyasal değişmelere uğrayarak parçalanması, anılan parçaların arasına bitkisel ve hayvansal artıkların, suyun ve havanın karışmasıyla oluşan toprak, «bir nevi yaşayan varlıktır» ve bir santim kalınlığındaki toprağın, «kaya cinsi ve iklime göre, 120—400 yılda meydana» (7) geldiği sanılmaktadır.

Yaşayan varlık olan toprak, tarımsal üretim öğelerinin (facteurs) vazgeçilmez bir unsurudur. Diğer kesimlerde, üretim öğelerinin birbirleri arasında yer değiştirmesi (substitution) olası bulunduğu halde, tarımsal üretimde toprağın yerini kolay kolay hiçbir üretim unsuru alamamaktadır. Bu bakımdan, toprak edinme, tarihin her aşamasında değişik kurumlar, toplumsal gruplar ve bireyler arasında sürekli bir kavga ve savaşın konusu olmuştur, olmaktadır. Çünkü, çoğu kimsenin gözünde toprak, bireysel özgürlüğün simgesi ve toplum biçiminde örgütlenme anlayışının kanıtı olarak irdelenmektedir. Sözgelisi, Mustafa Kemal'in ulusal savaş sırasında söylediği «Türkiye'nin gerçek sahibi ve efendisi, hakkiki müstahsil olan köylüdür. tümcesiyle, İkinci Dünya Savaşının sonlarına doğru Général de Gaulle'in «Fransız malının ilki, en saygını ve en önemlisi topraktır. Tekrar ulusca kalkınmada, en yüksek onur ve ilk ödev çiftçilere düşmektedir» söylevi, zaman bakımından eşanlı olmamakla birlikte, içerik açısından eşanlamlılık gösterirler.

Kuşkusuz, toprak üretilmiş bir üretim aracı değildir. Daha önceden varolduğu için, kendine özgü bir üretim öğesidir. «Dünyadaki nüfus artışı neticesinde

(6) Michel CEPÉDE, «Agriculture, Secteur Dominé», Economies et Sociétés, Cahiers de l'I.S.E.A., t. V, No: 5, Mai 1971, p.794.

(7) Reşat AKTAN, «Türkiye İktisadı», c. 1, Ankara — 1968, s. 45.

mevcut tarım arazisi» günümüz gereksinimlerini «karşılayamayacak bir duruma geldiği ve genişliğine gelişme imkânları kalmadığından» (8), her fırsatta «tarımsal işletmelerini büyüme eğiliminde bulunan çiftçiler, toprağa açtılar» (9). Çünkü bu açlık, toprağın taşınmaz ve niceliğinin de arttırmaz oluşundan kaynaklanmaktadır. Değişik yöntemlerle, işlenebilir tarımsal alanların genişletilmesi ise, hiçbir zaman toprak niceliğini «çoğaltmak anlamına gelmez» (10).

Kısaca, toprağın kıt ve niceliğinin arttırılamaz oluşu bir anlamda tarımsal gelirlere sınır koymakta ve bu sınır da, tarım kesimindeki vergisel ödeme gücünü belirsizleştirmektedir.

b) Erozyon olgusu:

Tarımsal gelirin belirleyeceği vergi ödeme gücünü belirsiz kılan doğal etmenlerden biri de erozyondur. Dar ve gerçek anlamda erozyon, tarımsal üretimin vazgeçilmez unsuru bulunan toprağın, doğal etmenlerin saldırısına uğrayarak, değer ve doğurganlığının gitgide kemirilmesidir. Açıktır ki toprak, bir taraftan sürekli olarak doğal etmenler tarafından değer yitimine uğrarken, diğer taraftan her tarımsal üretim sürecine —girdi olarak— katılıştta da, çiftçisi (11) tarafından aşındırılmaktadır.

İki yönlü bir aşınım (érosion) uğradığı içindir ki, zaman zaman toprak, hiç olmazsa bu ikinci tür aşınmanın olumsuz etkisini gidermek için, dinlenmeye (nadas) bırakılır. Pek doğal olarak, bu dinlenme sırasında bile toprak, eğer yeterli yapay ve doğal korumun araçlarıyla donatılmışsa, gene rüzgârın ve yağışın neden olacağı erozyon olgusuyla alnaç alnacaktır. Sözgeşi Türkiye'de, uzmanların yürüttükleri çalışmaların saptamalarına göre, ele alınan «20 milyon hektarlık bölgede, ciddi şekilde erozyona maruz kalmış arazi nisbeti %30» ve erozyonu çok hafif olan kısmı ise %32'dir (12). Yine Fehim Fırat'ın andığına bakılırsa, TOPRAK—SU Genel Müdürlüğünün 1963 yılı çalışmalarının verilerinden «ziraat ve mer'a arazisinin 8 milyon hektarında çok şiddetli, 4 milyon hektarında şiddetli, 6 milyon hektarında orta ve 7 milyonunda da çok az» (13).

(8) İbrahim AKSÖZ, «Zirai Ekonomiye Giriş», 2.b., Atatürk Ü. Z. F. Yay., Erzurum — 1972, s.47.

(9) Jean MEDAC, «Qui sera Propriétaire des Terres Agricoles?», Economies et Sociétés, Librairie Droz, t.v, No: 5, Mai 1971, Genève, p. 837.

(10) Ali ÖZGÜVEN, «Tarım Ekonomisi ve Politikası», B.Ü.İ.S.B.F. Yay., ? — 1977, s. 65.

(11) Burada «çiftçi» sözcüğü, tarımsal uğraşmayı kendine konu edinen kimseyle eşanlamlı olarak kullanılmıştır.

(12) Fehim FIRAT «Türkiye'de Orman ve Erozyon Problemi», (İktisadi Kalkınmanın Zirai Cephesi), E.S.E.K.H. Yay., İstanbul—1965, s.395

(13) İbid., s. 395.

erozyon olgusunun varlığı anlaşılmaktadır. Profesör Hayati ÇELEBİ'nin belirttiğine göre, erozyon olgusuyla her yıl yitirdiğimiz toprak miktarı takriben 440 milyon tondur. (14). Hiç kuşku yok ki, bir santim kalınlığındaki toprağın 140—400 yılda oluştuğu gözönüne getirilirse, erozyonun korkunçluğu daha kolay anlaşılır.

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız sürekli ve doğal toprak aşınımına, bir de toprakların tarımsal amaçlar dışında kullanılmak suretiyle, istemli olarak bu yeri doldurulmaz üretim ögesinin gelişen ikinci ve üçüncü kesim tarafından kemirildiğini; nedenleri değişik olan orman yangınlarıyla körletildiğini düşünürsek, ortaya çıkacak tablo büsbütün kararacaktır. Çünkü, sanayileşme olgusu ve bunun kaçınılmaz olan şehirleşme, tarım için kullanılan alanları sürekli bir biçimde azaltmaktadır. Örneğin Fransa'da, bu nedenlerle tarım kesimi her yıl toprağının 20.000 hektarını yitirmektedir (15). Yangın'ar ise, tarımsal alanı öldürmektedir.

Bu göldiğle, insanoglunu aynı nitel ve nicel ölçütlerde besleyebilmek için, toprağın niceliğinde gözalcı bir artışın olması gerekecektir. Oysa bu, olası değildir. Çünkü, toprak kıttır ve sınırlıdır. Gerçek bu iken, BBYKP, «Toprak kaynaklarımızın su ve rüzgâr erozyonundan korunması»na ilişkin önlemlerin «alınmasına öncelik verileceğini»ni (16) öngörmüş olmasına karşın; bu konu, İkinci ve Üçüncü Planlı Kalkınma dönemlerinde yeterince değerlendirilip olumlu somut çalışmalarla yönlendirilememiştir.

[Bu bakımdan, tarımsal gelir sağlama konusunda, geleceğin ne getireceği belli değildir. Çünkü, geleceğe ilişkin olarak yapılacak her türlü tarımsal sap-tama ve ıkestirimler, pekin bilgilere dayandırılmamaktadır. Dolayısıyla tarımsal vergi ödeme gücünün belirsizliği sürmektedir. Bunda ise, erozyon olgusunun büyük payı vardır.

c) Hava koşullarının vurgusu;

Tarımsal üretimi, temel olarak nicelik ve verim bakımından belirleyen —geniş ölçüde— hava koşullarıdır. Hava koşulları denince, us'a ilk gelen, insanın istencisi dışında oluşan, etkisini bazan olumlu bazan olumsuz bir biçimde

---

(14) Geniş bilgi için Bkz.: «Memleketimizde Erozyonu Önlemek İçin Gerekli Tedbirler ve Tavsiyeler», Ziraat Dergisi, Atatürk Ü.Z.F. Yay., c-3 Sayı: 1, Mart — 1972. s. 199.

(15) Raymond MALEZIEUX et R.RANDIER, «Traité de Droit Rural», Paris—1972, p. 7; a: Suat AKSOY, «Tarım Topraklarının Tarımsal Amaçlar Dışında Kullanılması», Ziraat Ekonomisi Dergisi, T.Z.E.D. Yay., c. 5, Sayı:14, Mart — 1974, Ankara, s. 4.

(16) Bkz.: «Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963—1967)», T.T.O.S.O.T.B.B. Yay., Ankara — 1963, s. 173.

vurgulayan, her türlü atmosferik olgular gelir. İstenen ve planlanan ölçütteki tarımsal üretimi sağlayabilmek için, yeterli havasal olgulara (ısı, ışık, yağış, rüzgar, don, basıç, kar, vb.) zorunluluk vardı. Sözkonusu olguların fazlası da, eksikliği de tarımsal üretim için sakıncalıdır.

Her ne kadar, içinde yaşadığımız dünyada gelişen teknik araçlarla, havasal koşullar hakkında daha önceden bilgi edinebilmek olası gözüküyorsa da tarımsal üretim için sürekli ya da rastlantısal olarak sakıncalı bulunacak sözkonusu olgularla savaşmak amacıyla geliştirilen yöntemler, henüz ilkseldirler (17). Örneğin, Fransa gibi gelişmiş bir ülkede, 1976 yazının yağışsız geçmesi üzerine, tüm tarım kesimi bundan etkilenmiş; çıkarılan kamusal bir düzenlemeyle özel otomobillerin yıkanması, bahçe ve avluların sulanması dahi yasaklanmıştır. Üstelik, kuraklıktan çiftçilerin uğradıkları zararlar, tarım kesimi dışındaki vergi yükümlülülerinden zorunlu olarak beş yıl süreyle alınan borçlanmalarla finanse edilmiştir (18).

Aynı biçimde, onaltı yıldır uygulanan Fransız tarımsal politikasının bir değerlendirmesini yapan Alain Giraudo, «tarımsal üretimin geniş ölçüde yağmur, rüzgâr, güneş tarafından belirlendiğini»ni vurgulayarak, bu kesimin -en fazla borçlu olan ekonomik girişimler arasında sınıflandığını»ni ve bu durumun ise «çiftçinin yatırımlarının amortismanına yarayacak fazla üretimde bulunma çabasını yıldırdığını»ni belirtmek suretiyle, hava koşullarının tarımsal üretimin maliyetlerine ne denli bir etki yaptığını anlamlı bir biçimde açıklamakta ve eklemektedir: «Açıktır ki, çiftçilerin bu finansal durumu onları, çoklarının içinde yoğunlukları ileriye yönelik bir yarışa iter» (19).

Kuşku yoktur ki, tarımsal maliyetler üzerinde büyük ölçüde etkisi bulunan hava koşullarının, aynı kesimin vergisel ödeme gücünün belirsizliğinde de oynayacağı rol, hiçbir biçimde yadsınamaz.

B— Gelirsel Nedenler

Tarımsal vergi ödeme gücünün belirsizliğine etkide bulunan bir diğer grup etmen de, tarımsal gelirin micelik yönünden az ya da çok oluşmasına neden olurlar ki, bunları sunu (arz), istem (talep), süre ve azalan verim kanunu olmak üzere dört paragraf altında toplayabiliriz.

---

(17) Pierre FROMONT, «Economie Rurale», Ed.M.Th.Génin, Paris—1964, p.46.

(18) Bkz.: Pascal SALİN, «La Séchresse n'est pas en soi une Cause de Déficit ou d'Inflation», Le Monde, 21 Septembre 1976, p. 23.

(19) «Seize Ans de la Politique Agricole Ambiguë», Le Monde, 29 avril 1976, p. 36.

a) Tarımsal sunu:

Bilindiği gibi, insan gereksinimlerinin doyumuna yönelik bulunan üretim, başlıca iki ekonomik yöntemle işlemektedir: Özgür piyasa ekonomisi ve merkezi planlama ekonomisi. Ekonomik ve politik yaklaşımları tümden farklı olan bu iki ekonomi yöntemini incelemek, bunların genel niteliklerini belirlemek çalışmamızın dışından olduğundan, biz burada salt özgür piyasa ekonomisinindeki tarımsal sunuyu vurgulamak ve bunun genel yapısını irdelemekle yetineceğiz.

Genel olarak sunu, belirli bir dönemde, belirli bir eder, (fiat) üzerinden, üreticilerin (firma), özgür piyasa koşullarındaki gereksinimleri doyumlamağa hazır oldukları niceliğe denir. Sununun niceliğini belirleyen unsurlar (20) değişiktir. Bunların başında üretim giderleri, üretilen malın satış ederil ve diğer malların satış ederleri gelir.

Kuşkusuz, tarımsal ürünün sunusu, aynı zamanda kendi istemiyle (talep) birlikte, ederinin oluşumunu da açıklar. Çünkü, sunu ve istemin buldukları alanda oluşan ederin bir işlevini de, tarımsal ürünün sunusu üstlenmektedir. Bir başka anlatımla, «fiyat makasının bir kanadını arz oluşturur» (21).

Toplam tarımsal net gelir (Yan) ise, toplam tarımsal ürünün (Qa) piyasa ederleriyle (P) çarpılması sonucu bulunan toplam tarımsal brüt (Yab) gelirden, tarımsal üretim giderlerinin (Ca) düşülmesi sonucu bulunan veriye (22) eşittir. Matematiksel olarak söylenenleri:

$$Yab = Qa \cdot P$$

$$Yan = Yab - Ca$$

biçiminde yazabiliriz ki, tarımsal vergi ödeme gücünü belirleyen de bu (Yan)dır.

Oysa, kısa dönemde tarımsal sunu, ederin bir işlevidir. Yani, $Qa = f(P)$. Bu durumda, eder değişimleri alınacında tarımsal üretim eğrisinin eğilimi (dQa/dP) ve dolayısıyla tarımsal sununun duyarlılığı (Ea) artı değerdedir. Bir başka deyişle, tarımsal sununun duyarlılığı

$$Ea = dQa/Qa \div dP/P$$

$$= dQa/dP \cdot P/Qa$$

(20) Geniş bilgi için bkz.: Vural SAVAS, «İktisadi Analiz», 2., İstanbul—1970; Feridun ERGİN, «İktisat», 3.b., İ.Ü.İ.F. Yay., İstanbul—1962; H. Şükürü BABAN, «İktisad İlminin Umumi Prensipleri», 2.b., İstanbul — 1957; Aziz KÖKLÜ, «Fiyat Teorisi», Ankara—1970.

(21) Gülten KAZGAN, «Tarım ve Gelişme», 2.b., İ.Ü.İ.F. Yay. İstanbul - 1977; s. 209.

(22) Burada, tarımsal süreç boyunca çiftçinin ve ailesinin yaptığı öztüketim (auto-consummation), basitlik sağlamak amacıyla, saptamaya katılmamaktadır.

olup, bu bize, kısa dönemde —diğer koşullar değişmez birer veriyken— tarımsal eder yükselirse, sunulan niceliğin artacağını; aksine, eder düşerse, tarımsal sununun görece olarak azalacağını gösterir.

Uzun dönemde, kuramsal olarak çiftçiler ortalama giderlerini karşılayamadıkları sürece, üretimlerini sürdüremezler ve özgür piyasaya sunuda bulunmaktan kaçınırlar (23). Fakat, bu genel kuramın işlemesi tarımsal alanda çok yavaşdır. Çiftçiye toprağa bağlayan değişik etkenler vardır (*). Çünkü onun gözünde toprak, «hésiodique» bir değerdir (24).

Tarımsal sunu daha çok kısa dönemde oluşacağından ve bu dönemde de sununun niceliği piyasa ederine bağlı bulunacağından, eder, makasında umulmadık değişiklikler kendini vurgular. Bir malın parasal değişim değerinin tarımı olan ederde görülmemiş değişimler olur ki, ekonomi yazınında buna «Örümcek Ağı Teoremi» denir (25).

«Örümcek Ağı» veya «Cobweb Kuramı»nın (26) sonucu olarak, tarımsal üretimin sunusunda hacimce görülen olumlu değişimler, bazan gerektiğince değerlendirilememekte; sırf bu yüzden, kimi zaman Türkiye'de 1976—77 üretim yılında olduğu gibi patatesler yığınlarında çürümeye terk edilmekte, kimi zaman da geçmişte Fransa'da olduğu gibi sütler Manş Denizine dökülmekte ve «hiç olmazsa fiçılarını geri almak için şaraplar çukurlara boşaltılmaktadır» (27). Bu eylem, hepimizin bildiği gibi «King Kanunu» olarak adlandırılmakta ve sözkonusu olgunun amaçlarına ulaşabilmesi ise, «piyasanın doyumu ve istemin sertliği koşullarına» (28) bağlı bulunmaktadır. Anılan koşullar altında üretimde

(23) Gülten KAZGAN, a.y., s. 211.

(24) Bkz.: Michel CEPPEDE, «La Terre Valeur Hésiodique», Economies et Sociétés, Cahiers de l'I.S.E.A., t. VIII, No: 5, Mai 1974, Paris, pp. 679-699.

(25) Bkz.: Sencer DİVİTÇİOĞLU, «Mikroiktisat», 2.b., İ.Ü.İ.F., Yay., İstanbul—1965, ss. 144—146.

(*) Grenoble (Fransa)'ün bir köyünde annesiyle birlikte oturan, evli, 4 çocuklu, 13 hektar toprağa sahibolan bir çiftçiye, anketimizdeki (Eğer tekrar bu dünyaya gelseydiniz hangi mesleği seçerdiniz?) biçimindeki soruya verdiği yanıt, bu bakımdan oldukça anlamlıdır: «—Tarımı. Parasal geliri için değil, fakat sessiz ve temiz havası için!..»

(26) Bu konuda ayrıntılı ve doyurucu bilgi için bkz.: İsmail BULMUŞ, «Tarımsal Fiyat Oluşumuna Devlet Müdahalesi», A.İ.T.İ.A. Yay., Ankara — 1978, ss. 12—22.

(27) Maurice BAUMONT, «L'Essor Industriel et l'Impérialisme Colonial», Coll. Peuples et Civilisations, Librairie Félix Alcan, Paris—1937, p. 417.

(28) Raymond BARRE, «Economie Politique», t. 1 er, 7 e éd., P.U.F., Coll. Thémis, Paris—1966, p. 598.

bulunan çiftçilerin sunu eğrilerinin görelî olarak duyarlız olacağı açıktır. Bunun dayandığı iki neden vardır: Bir kere, çiftçilerin büyük çoğunluğu tarımsal gelirin dışında başka bir gelire sahibolmadıklarından, kendülerine ve bakmakla yükümlü oldukları kimselere yetecek, eski gelin düzeylerini koruma açbasında bulunacaklar, özgür piyasa ederinin düşmesiyle uğradıkları zararı —daha çok üreterek— ödüllendirmeye çalışacaklardır. İkinci olarak, tarımsal üretimde değışmez giderlerin küçümsenmez bir yeri vardır. Üretim az da, çok da yapılırsa sözkonusu giderlerden kaçınma olanağı —büyük ölçüde— yoktur. Dolayısıyla çiftçi, piyasaya hiç sunuda bulunmamak suretiyle bu giderleri yapmaktansa, üretimini sürdürerek böyle bir maliyeti üstlenmeyi yeğleyecektir (29).

Ekonomik girişimleri salt parasal gelirlerle güdülendirilen ikinci ve üçüncü kesimde, maliyetler önceden saptanabildiği için, anılan kesimlerde üretime direnen genişlik verilebilmektedir. Tarım kesiminde ise, durum büsbütün farklıdır. Bir kere, bu kesimde —az veya çok— öztüketimin olması nedeniyle üretimin güdüsü gerçek gelire dayanır. İkinci olarak, tarımsal maliyetlerin önceden kestirilip saptanabilmesi olası değildir. Son olarak da, yukarıda (A paragrafı) açıkladığımız nedenlerden ötürü, geniş ölçüde tarımsal üretim, üreticisinin istencesine bağlı kalmaksızın oluşmaktadır. Bu bakımdan, tarımsal sunu beklenmedik değışmelere uğramakta, bu değışmeler de tarımsal geliri, dolayısıyla tarımsal vergi gücünü belirsizlemektedir.

b) Tarımsal istem:

Genel anlamda istem, özgür piyasa ederi veriyken, tüketicilerin ister usçul olarak isterlerse içerisinde yaşadıkları ortamın etkisinde kalarak, belirli bir sınıfta, belli mal yada hizmetten satınalabildikleri niceliktir. Tanımdan da çıkarılabileceği gibi istem, gelir düzeyi, tüketicilerin kişiliği ve onların içinde yaşadıkları ortam tarafından belirlenmektedir (30). Kuşkusuz, tüketici sahibolduğu parasal olanağı kullanırken, bilerek ya da bilmeyerek, Gossen Kanunları doğrultusunda devinecektir. Bir diğer anlatımla, tüketici elindeki kaynağı, gereksinim duyduğu mal yahut hizmetin sonuncu yararlanarının (utilite marginale) birbirine eşitliğini sağlayacak bir biçimde kullanacak; bu kullanım sonucunda da gereksiniminin şiddeti gitgide azalacaktır.

Tüketicieye ilişkin bir kavram olan istem, aynı zamanda üreticiei de yakından ilgilendirir. Çünkü, piyasa ederinin oluşmasına yardım eder. Bir ma-

29) Bkz.: Paul A.SAMUELSON, «İktisat», 6. b., ç: Y. DEMİRGİL, O.D.T.Ü.i.i.F. Yay., Ankara—1965, ss. 450—451.

(30) Jean MARCHAL, «Le Mécanisme des Prix», 3 e éd., Librairie de Médecis, Paris—1951, pp. 36—82.

ın parasal değişme değeri olan eder, o malın sunu ve istemini birbirine eşit kılan düzeyde oluşur (31).

İstem eğrisinin biçimi değişik türlerde olur. Çünkü, istemin duyarlılığını etkileyen değişik etmenler vardır. Bunlar genel olarak, gereksinimin şiddet derecesi, bir malın tüketici bütçesindeki yeri, bir malın yerinin bir diğer başka malla doldurma (substitution) olanağının bulunup bulunmamasıdır (32).

Genel olarak istem konusunda üstteki söylediklerimizi, tarımsal kesime uygulamak olanaksızdır. Çünkü, herşeyden önce tarımsal istem, tüketicilerin mideleriyle sınırlıdır. Tüketiciler, ancak doyuncaya dek yiyecekler ve içeceklerdir. Doyumlarından sonra, isterse piyasa ederi ' en alt düzeye insin, yeniden tarımsal tüketime gitmek istediklerinde, bu eylem onlara yarar ve haz değil, bir sürü elem getirecektir. İkinci olarak, tarımsal istemi artıran bir diğer etmen nüfustur. Oysa çağımızda, hızlı nüfussal artışa karşı —hemen hemen— tüm ülkelerde etkin bir politika başlatılmış olup, doğum oranları sürekli olarak düşmekte ve hatta bazı ileri ülkelerde doğum oranları, ölüm oranlarıyla başa baş gitmektedir. Bu genel eğilim ise, büyük ölçüde tarımsal istemi kısmaktadır. Üçüncü olarak, insanların yaşamları iyileştikçe, gelir düzeyleri yükseldikçe «engel konumu» işlemeye başlamakta ve aile bütçelerinde tarımsal ürünlere ayrılan harcamaların payı küçülmektedir.

Tüm söylenenlere koşut olarak da, tarımsal istemin duyarlılığı ($Et=dQa/Qa \div dP/P$) oldukça serttir. Bunun sonucu, birey başına düşen gelir yükseldikçe istem eğrisinin duyarlılığı gitgide azalmakta ve sıfır (0) a yaklaşmaktadır (33).

Açıktır ki, vungulanan nedenlerden ötürü, tarımsal kesimin kendine özgü (sui generis) bu istemi özgür piyasada sunusuyla birlikte buluşarak, tarımsal eder makasını oluşturmakta ve bu makas, daha önce irdelediğimiz gibi, çoğu kez tarımsal geliri belirsizlemektedir. Bunda ise, istemin rolü büyüktür.

c) Süre:

Bir malın ya da hizmetin, sunusuyla isteminin uyumunu sağlayan ve bunun özgür piyasa koşullarında ederinin oluşumuna olanak veren zaman kesitine (süre) denir. Bu kesit başlıca, «kısa», «orta», ve «uzun dönem» olmak üzere üçe ayrılır.

Yeni bir üretimin sözkonusu olamayacağı kadar kısa olan dönemde sunu, eldeki ürünle stoklardan oluşmaktadır. Oysa, tarım kesiminde stokların niceliği, türlü nedenlerle, sınırlı bulunmaktadır.

Orta dönemde ise üretim anamalan ve üretim birimi sayısının değişmezliğiyle sınırlı olarak artırılabilir. Genellikle bir yıllık süreyi içeren bu dönem,

(31) Vural SAVAS, a.y., s. 214.

(32) H. Şükrü BABAN, a.y., ss. 76—78.

(33) İsmail BULMUŞ, a.y., s. 34.

tarım kesiminde yapılan tarımın türüne göre 6 ay (sebze üretimi) 16 yıl (kestane, ceviz, zeytin gibi meyveler) arasında değişmektedir.

Orta dönemden yatırılabilir anamal ve üretim birimlerinin değişgenliğiyle ayrılan uzun dönemin belirgin niteliği, üretim gücünde planlanan ve istenilen ölçüttteki değişmelere olanak vermesidir. Bu dönemde, ikinci ve üçüncü kesimde planlanan hedeflere yüzde yüze yakın bir biçimde ulaşılabilirdiği halde, tarımsal kesimdeki amaçların gerçekleştirilmesi aynı ölçütte bir pekinlik göstermez.

Kısaca söylenenleri toplarsak, birinci kesimdeki üretim sürecinin farklı bulunması ve bu farklı süreçte tarımsal üretim gücünün değişgenliği, sözkonusu kesimin vergi ödeme gücünü —belirsiz biçimde— geniş ölçüde etkisi altında tutmaktadır.

d) Azalan verim kanunu

Bilindiği gibi, Turgot (1727—1781)'nin geliştirip ekonomi yazımına kazandırdığı Azalan Verim Kanunu, üretimi oluşturan öğeler değişmez birer veriyken, bu öğelerden biri ele alınıp arttırılırsa, toplam ürünün ilkin artan oranda, sonra da azalan bir oranda değişme göstermesidir (34). Sözgelisi, toprak ve kullanılan emek değişmezken, ekilen tohumun niceliği arttırılırsa, aynı noktadan başlayan üretim ve verim eğrileri birlikte sol köşeden sağ üst köşeye doğru yükselecekler; fakat, belirli bir noktadan sonra verim eğrisi, üretim eğrisinden ayrılarak sağ alt köşeye doğru bir azalma gösterecek ve bir süre sonra —tohumun arttırılmasına karşın— yeniden başlangıç noktasına (sıfır düzeyi) düşecektir.

Diğer ekonomik kesimlerde, üretim eğrisiyle verim eğrisinin birlikte yükselmeleri daha uzun bir süre geçerliyen, tarımsal kesimde, verim eğrisi tez zamanda üretim eğrisinden ayrılarak olumsuz yönde bir alçalma göstermektedir. Kuşkusuz, bunun tarımsal gelirin ve dolayısıyla vergisel ödeme gücünün belirsizliğinde etkisinin bulunacağı açıktır.

2) EKONOMİNİN AZGELİŞMİŞLİĞİNDEN İLERİ GELEN BELİRSİZLİK

Gelecekteki tarımsal gelirin ve dolayısıyla vergisel ödeme gücünün pekin olarak önceden saptanamaması demek olan belirsizlik, salt tarımın niteliğinden kaynaklanmamakta, ekonominin az gelişmişliğinden de ileri gelmektedir. Bu paragraf altında, tarımsal vergi ödeme gücünü belirsiz kılan:

- ekonomik,
- nüfussal,
- zihinsel ve
- hukuksal

nedенler sırayla incelenmektedir.

(34) Bkz.: Feridun ERGİN, «Azalan Verimler Kanunu», Ak İktisat Ansiklopedisi, c. 1, Ak Yay., İstanbul—1973, ss. 82—83.

A.— Ekonomik Nedenler

Az gelişmiş ülkelerde, tarımsal vergi ödeme gücünü belirsizleştiren ekonomik nedenlerin başında, bireysel gelirin düşüklüğü ve üretimin geçim için yapılması gelir.

a) Bireysel Gelirin Düşüklüğü:

Az gelişmiş veya diğer adıyla geri kalmış ülkeleri belirleyen önemli ölçütlerden biri, sözkonusu ülkelerde gelirin ve özellikle birbey başına (per capita) düşen gelirin, düşük olmasıdır. Anılan ülkelerde, her bir bireyin yıllık ortalama geliri 1000 doların altında olup (35), bunun dağılımında da büyük eşitsizlikler vardır. Diğer taraftan, halkın büyük çoğunluğunun tarımsal kesimde çalışmasına karşın, bu kesimin yarattığı gerçek katma değer artış hızı oldukça küçüktür ve kimi zaman bu, eksi (—) bir durum gösterir. Örneğin, Tablo: 1'de Türkiye'nin ÜBYKP'nın ilk ve son yıllarına ilişkin göstergeler, tarım kesimimizin ekonomik yaşamdaki yerini somut olarak yansıtmaktadır.

TABLO: 1
TÜRK TARIM KESİMİNİN EKONOMİK YAŞAMDAKİ YERİ

%

	1972	1977
Çalışan nüfus	66,9	61,6
GSMH'daki payı	26,3	20,8
Yaratılan değer artışı —	0,4	0,1

Kaynaklar : «1978 Programı», D.P.T., Ankara—1978, s. 37 ve 280.

— «İktisadi Rapor 1978», T.T.O.S.O.T.B.B., Ankara—1978, s. 110.

Tablo: 1'den çıkan katı sonuç şudur: Tarımsal kesim, Türkiye'de ve benzer durumda bulunan ülkelerde, etken (actif) nüfus için salt bir uğraşı alanıdır. Fakat, bu uğraşının yarattığı katma değer ya yoktur, ya da yok denecek kadar azdır. Bu çarpık durum, tarımın ne denli doğanın «talihsiz üvey evladı» (36) olduğunu göstermektedir.

Bir taraftan yaratılan bu katma değerın gözalıcı (spéctaculaire) niteliği, diğer taraftan bu gülünç verimin büyük sayılara —hem de adaletsiz biçimde— bölündüğü düşünülürse, az gelişmiş ülkelende tarımsal vergi ödeme gücünün belirsizliği kendülüğinden ortaya çıkar.

(35) Henri SEMPE, «Budget et Trésor», op. cit., p. 56.

(36) Paul E. SAMUELSON, a.y., s. 451.

b) Tarımsal üretimin geçimlilik olması:

Gelişmekte olan ülkelerde, yapılan tarımsal üretimin çoğu geçim içindir. Bir başka deyişle, çiftçilerin çoğu tarımsal uğraşmayı, kendi zorunlu gereksinimlerinin doyumu için seçmektedirler. Amaç, çiftçinin ve ailesinin geçimini sağlamak olduğu için, çiftçi fazla üretimde bulunmamakta, ya da türlü nedenlerle bulunamamaktadır. Söz konusu ülkelerde, tarımsal geçimlilik üretimin (production de subsistance) bu üretim uğraşmasını yapanların geçimlerine yettiği de, kuşkuludur çoğu kez. Örneğin Türkiye'de, çiftçilerin salt çiftçilikten elde ettikleri gelirin çiftçi ailelerinin %52,1'inde evlerini geçindirmeye yetmediği (37) yapılan bir araştırmadan anlaşılmaktadır. Üretimin geçimlilik nitelik göstermesi, pazar için yapılacak tarımsal ürünün niceliğini sınırlar; bu sınırlılık ise, tarımsal geliri belirsizleştirir.

Kaldı ki, tarımsal üretim geçimlilik olma niteliğinden kurtulduğunda —ileri ülkeler için bu doğrudur— bile, pazar için üretilecektir. Bir başka deyişle, tarımsal üretim pazara dayanmaktadır. Oysa, ikinci ve üçüncü kesimdeki üretimler ısmarlanmadır. Bu bakımdan, tarım dışı kesimlerde üretilecek nicelik ve bu niceliğin maliyetleri, ekonomik ve usul olarak saptanabilmekte dolayısıyla üretim en yüksek toplam kazancı sağlayacak biçimde yönlendirilmektedir. Tarım kesimine gelince, üretimin maliyetlerini daha önce saptama olanağı olmadığı gibi, en uygun toplam tarımsal kazancı da belirlemek mümkün değildir. Çünkü, pazara dayalı olarak yapılan tarımsal üründen sağlanacak gelir, gene o pazarın oluşturacağı koşullar doğrultusunda belirlenecektir ki, bunda ise pekinlik yoktur (38). Burada, Devlet'in destekleme alımlarıyla çiftçinin zararına gelişecek olumsuz pazar koşullarını ortadan kaldırmabileceği usa getirilirse de, yapılan destekleme alımlarının sınırlılığı ve bunun tüm tarımsal üretimi kapsamadığı bilinmelidir.

İlkin az gelişmiş ülkelerde tarımsal üretimin geçimlilik bir nitelik göstermesi, sonra da bu üretimin pazara yönelik olarak yapılması, tarımsal vergi ödeme gücünü belirsiz kılmaktadır.

B.— Nüfussal Nedenler

Az gelişmiş ülkelerin diğer bir belirgin niteliği de, etken nüfusunun tarım kesiminde kümelenmiş bulunması ve bunun yanında, söz konusu kesimde doğum oranlarının yüksek olmasıdır.

(37) ÇELİK ARUOBA, «Tarımda Geleneksel—Geçimlilik Kesim, Büyüklüğü, Yapısı, İşleyişi», S.B.F. Dergisi, C.XXVIII, No: 3—4, Eylül—Aralık—1973, Ankara—1975, s. 198.

(38) JANE AUBERT—KRIER, «Gestion de l'Entreprise», P.U.F., Coll. Thémis, Paris—1962, p. 68.

a) Etken nüfus fazlası:

Kuşkusuz, «Gelişme düzeyinin en iyi göstergesi, tarımsal nüfusun toplam faal nüfusa oranıdır. Fakir toplumlarında, bu oran... çok düşüktür» (39). Söz konusu oranın boyutuna bakarak, o ülkenin gelişme çizgisindeki yerini belirlemek, çoğu kez, olasıdır. Çünkü bugün, çağdaş uygarlık, ekonomik kesimlerin barındıkları toplam etken nüfusun niceliğine göre mitelendirilmektedir (40). Jean Fourastié'nin deyişiyle, gelişmemiş ülkelerin tarımsal kesimlerinin bugün barındırdığı nüfus fazlası, 1995—2000 yıllarına doğru üçüncü kesimde gözlemlenecek ve böylece, «tarımsal uygarlıktan «yepyeni bir uygarlık (üçüncü kesim uygarlığı) türüne geçilecektir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası, yaptığı değişik araştırmalarıyla tanınan Rus asıllı iktisatçı Simon Kuznets, birey başına düşen gelire göre ülkeleri, zenginlerden fakire doğru, 7 gruba ayırarak, bu ülkelerde kesimler arasındaki etken nüfus dağılımını, anlamlı bir biçimde göstermeye çalışmıştır. Tablo: 2'deki veriler, gelişmişlik düzeyiyle kesimlerin barındırdıkları etken nüfus arasında çok sıkı bir ilintinin varlığını simgellemektedir.

TABLO : 2
BİREY BAŞINA DÜŞEN GELİRE GÖRE ETKEN NÜFUSUN KESİMLERARASI DAĞILIMI

%

Ülkeler	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1	14,4	40,3	45,3
2	23,4	34,8	41,7
3	27,9	30,3	41,8
4	51,1	20,7	28,2
5	49,7	22,0	28,3
6	57,5	16,4	26,1
7	61,2	15,1	23,7

Kaynak : S. KUZNETS, «Six Lectures on Economic Growth», pp. 45—48;
a: Gülten KAZGAN, a.y., s. 408.

Simon Kuznets'in tablosunda kolaylıkla görüldüğü gibi, gelişmişlik düzeyine yaklaşıldıkça, tarım kesiminden diğer kesimlere doğru sürekli bir etken

(39) Gülten KAZGAN, «Tarım ve Gelişme», a.g.e., s. 398.

(40) Jean FOURASTİE «Le Grand Espoir du XXe Siècle», Ed. Gallimard, Coll. Idées, Paris—1968; «La Civilisation de 1955», 9e éd., P.U.F., Coll. «Que Satis—je?», Paris—1970.

nüfus akımı vardır. Gelişmiş ülkelerde etken nüfusun çok küçük bir kısmı tarımla uğraşırken, gelişmekte bulunan ülkelerde tarım, adeta kabarcık nüfus için, bir uğraşı alanıdır; bu ise, sözkonusu ülkelerde tarımsal üretimin geçimlilik amaca uygun biçimde gelenek ve göreneğe bağlı olarak ilkel araçlarla yapılmakta (41) olduğunu vurgulamaktadır. Bu somut durumu, Tablo: 3'de kolaylıkla izlemek mümkündür. Bu tablo 1975 yılının verilerini yansıtmakta olup, ileri ülkelerin tarım kesimine ayırdıkları etken nüfus yüzdesinin çok küçük olduğunu göstermektedir.

TABLO : 3

İLERİ VE GERİ ÜLKELERDE TARIM KESİMİNDE ÇALIŞAN ETKEN NÜFUS
%

ÜLKELER	TARIM	ÜLKELER	TARIM
İngiltere	3,0	S.S.C.B.	35,2
A.B.D.	3,8	İran	41,8
F.Almanya	7,2	Bulgaristan	44,4
Hollanda	7,4	Irak	47,9
Fransa	11,5	Yunanistan	53,9
Japonya	12,7	Suriye	58,1
İtalya	15,3	Türkiye	64,1

Kaynaklar : «L'Economie et le Budget de la France», Service de l'Information, Ministère de l'Economie et des Finances, Paris—1977, p. 3.
— Cavit O. TÛTENGİL, a.y., ss. 106—107.
— «Türkiye İstatistik Yılığ 1977», D.İ.E., Ankara—1977, s. 54

Tablo: 3'den çıkarılabilecek acıklı sonuç şudur: Türkiye, etken nüfusun tarım kesimindeki ağırlığı bakımından, tüm komşularını geçmektedir. Kaldı ki, komşularının istatistikî verileri 1969—70 yıllarına (★) ilişkin bulunmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde, tarımsal kesimdeki nüfus şişkinliğine karşın, bu kesimin gelirinin toplam gelire oranının sürekli düştüğünü ve bu düşüş hızının, tarımsal etken nüfusun toplam etken nüfus oranı hızından daha yüksek (42)

(41) Cavit Orhan TÛTENGİL, «Az Gelişmenin Sosyolojisi», 2.b., Toplum Yay., İstanbul—1971, s. 108.

(★) İkinci sütündeki ülkelerden Türkiye'nin dışındakilerin verileri 1975 yılına ait değildir.

(42) Profesör Gülten KAZGAN'ın saptamalarına göre, Türkiye'de 1927—1970 yılları arasında, birey başına düşen tarım dışı gelirler, tarımsal gelirlerin 6 katından daha fazla yükselmiştir. Bkz.: a.y., ss. 418—419.

olduğu gözönünde tutulursa, bu, tarımsal uğraşmayı benimsiyenlerin tarım dışındakilerine göre giderek fakirleşmesi anlamından başka birşey değildir.

b) Doğum oranının yüksekliği:

«Fazla nüfus, az gelişmişliğin genel görünüm ve tek sonucudur» (43). Fakat, bu sonucu sürekli olarak besleyen dinamik güç ise, doğum oranının yüksek olmasıdır. Çünkü, 'söz konusu ülkelerde doğum oranlarının yüksek olması, dolayısıyla nüfus artış hızının — gelişmiş ülkelere göre— fazla bulunmasının başlıca iki nedeni vardır:

Bir kere, «Zenginliğin ve gücün salt kaynağının insan olduğu» kanısını taşımakta olup, bağımsızlıklarını henüz elde etmemiş ezilen ve sömürülen ülkeler, güçlenerek ulusal bağımsızlıklarına kavuşma ereğiyle devinmektedirler. Bağımsızlıklarını elde eden ve tarihsel bir yönetim deneyi bulunanlar da, insanı ilksel (rudimentaire) tarımsal üretimin doğurgan bir girdisi olarak görmektedirler.

İkinci olarak, anılan ülkelerde bir yandan yeterli doğum önlemlerinin (prévention des naissances) benimsenip uygulanamaması, diğer yandan sosyal ve tinsel nedenlerin olumsuz vurgusu, her dünyaya gözlerini açan bir çift gözün doğal karşılanmasına neden olmaktadır (44).

Yukarıda belirtilen iki nedenle, doğum oranları ileri ülkelerde binde 4 ile 15 arasında değişirken, gelişmekte olan ülkelerde bu oran, %20 ile %35 arasında oynar. Sözügelisi 1977 yılında, doğal nüfus artış hızı Türkiye'de %22,2, İran'da %28,8 ve Irak'ta %33,8'dir (45). Bu artış hızları genel olup, tarım kesimindeki doğum oranlarının daha fazla olacağı açıktır.

Bu durumda, bir taraftan tarımsal kesimin büyük bir etken nüfusu barındırdığı, diğer taraftan söz konusu kesimdeki doğum oranının yüksekliği dolayısıyla doğal nüfus artış hızının fazlalığı gözlemlendiğinde, tarımsal vergi ödeme gücündeki belirsizliğin daha da büyüyeceği kaçınılmaz bir gerçektir.

C— Zihinsel Nedenler

Ekonomik kesimlerin verimliliğine ve bu kesimlerden sağlanan gelirlerin belirliliğine, zihinsel etmenler de geniş ölçüde etkiler. Bunlar değişik ve oldukça kalabalık olmasına karşın, biz burada salt eğitsel ve tinsel nedenler üzerinde, kısaca, durmakla yetiniyoruz.

a) Tinsel bağların güçlülüğü:

Tinsel bağlar denince, müstarek bir biçimde, toplumun çoğunluğunca iyi olduğu sanılan ve bu çoğunluk tarafından uyarılıp kabul edilen, fizikötesi

(43) Alfred SAUVY, «Théorie Générale de la Population», 2e v., P.U.F., Coll. Bibliothèque de Sociologie Contemporaine, Paris—1966, p. 212.

(44) Bkz.: Alfred SAUVY, «Malthus et Les Deux Marx», Ed. Gonthier, Paris—1966.

(45) «İktisadi Rapor 1978», a.y., Tablo: 21, s. 43.

duygu, düşünce, inanç, zevk ve davranışlar, anlaşılır. Bu bağlar ne kadar toplumun büyük bir kitlesini sararsa ve ne kadar usçul olursa, o ölçütte de sosyo—ekonomik dayanışmayı sağlayarak, o toplumun gelişmesi üzerinde etken bir rol oynarlar (46). Sözgelisi Profesör François Perroux, kalkınmanın «bir toplumun toplumsal ve zihinsel değişimleri bileşiminin, o toplumun gerçek toplam hasılasını sürekli ve önemli ölçüde arttırmasına olanak sağlanması olarak tanımlarken, tinsel bağların olumlu etkenliğini de vurgulamaktadır. (47). Hemien belirtelim ki, tinsel bağların bu olumlu etkenlikleri yanında, çoğu kez, olumsuz yönleri de vardır; bunlar anılan bağların usçul ve ekonomik kanunlara uzaklık derecesiyle doğru oranlıdır. Bu bağların usçul ve ekonomik kanunlardan uzaklaşmaları durumunda, —etkenlikleri olumsuzla dönüşeceğinden— gerekli değişmelerin yapılarak «toplam gerçek hasıla»nın artmasına neden olacak biçimde, bunların yeniden sözkonusu kanunlara yakınlıklarının sağlanması gerekir (48).

Kentsel kesimlere kıyasla, tinsel bağların kırsal kesimlerde daha güçlü bulunduğu, yadsınmaz bir gerçektir. Bunun değişik nedenleri vardır. Bu nedenleri indellemek araştırmamızın amaçlarını aştığından, biz burada tarımsal kesimin kırsal alanlarda yoğunluk kazandığını, kırsal alanlarda tinsel bağların çok güçlü olması nedeniyle, geri kalmış ülkelerde çiftçilerin —çoğu kez— usçul ve ekonomik devinimlerden uzaklaşabileceklerini, bunun ise tarımsal vergi ödeme gücünü olumsuz yönde etkileyebilme olasılığının büyük olduğunu belirtmekle yetinelim.

b) Eğitim Düzeyinin Düşüklüğü:

Eğitimin bir tanımını yapmak oldukça güçtür: «Çünkü eğitim tanımlanmaya, hele değişmez bir gerçek olarak ayakta durabilecek bir tanımlanmaya kesenkes uygun değildir (...) Eğitim nedir? sorusuna karşı yeterli ve kuşku- lardan uzak bir karşılık beklemek boşunadır; üstelik eğitim üzerine düşünür- ken onun canlı bir organizma gibi büyüyüp gelişme niteliği taşıdığını (49) unutmamak gerekir. Bununla birlikte, eğitimin ekonomik öğelerden bireysel varlıklar üzerine yapılan ve fakat, doğurganlıkları bireylerin ömürleriyle sı-

---

(46) Bkz.: Jean FOURASTIE et André LALEUF, «Révolution à l'Ouest», P.U.F., Paris — 1957.

(47) François PERROUX, «L'Economie du XXe Siècle», 3e éd., P.U.F., Paris— 1969, p. 191.

(48) Dinin [Batı ekonomisindeki] olumlu—olumsuz etkileri ve dinsel değişmeler konusunda geniş bilgi için bkz.: Kurt SAMUELSON, «Economie et Religion», traduction et édition: Mouton, Paris—1971.

(49) W.O.Lester SMITH, «Çağdaş Eğitim», ç.: Nurettin ÖZYÜREK, Varlık Yay., İstanbul—1967, s.5.

nırlı bulunan yatırımlar olduğu da bir gerçek. Bu bakımdan, eğitimi sakıncımlı bir anlatımla, bireysel beceri ve yetilerin erklenmesi için oluşturulan, kendine özgü nitelikleri bulunan tüm geliştirme ve yükseltme girişim ya da aygıtları biçiminde tanımlayabiliriz. Fakat, çağdaş bir eğitimden sözedebilmek için, anıdan girişim şu dört amaca (50) yönelik bulunmalıdır: 1o) Eğitilen bireyin tüm niteliklerini uyumlu bir biçimde geliştirmek; 2o) Bireyin kendine özgü yeti ve becerilerini yükseltmek; 3o) Sorumluluk duygusu taşıyan, bilinçli bir toplumsal varlık yaratılmak; 4o) Bireyi, değişgen ve çok boyutlu bir ortamdaki yaşama hazırlamak.

Çağımızda, tüm az gelişmiş ülkelerin ortak çaba ve umutları olan kalkınmada, eğitimin etkileşimi büyüktür (51). Sırf bu nedenle, O.C.D.E. ülkeleri, 16—20 Ekim 1961 tarihleri arasında Washington'da bir konferans düzenlemişler, eğitsel yatırımların ekonomik kalkınmada üstlendikleri işlevleri tartışarak, ekonomik kalkınma politikasının eğitsel politikadan hiçbir biçimde ayrı düşünülemeyeceği gerçeğini vurgulamışlardır (52).

Gerçekte, çağdaş anlamda «Kalkınma, kurumlardaki değişikliğin ekonomik doğurganlığını açıklamak» (53) olduğuna göre, bu kavram, ekonomik büyümeyi ve değişmeyi aynı anda içermektedir. Değişim ise, salt eğitimle olasıdır. Çünkü eğitim, aynı zamanda, hiç yılmadan sürekli olarak yenilik peşinde koşan, bulduğu ve doğruluğunu kanıtladığı yenilikleri yine kendisinin yetiştirdiği uygulayıcılara bırakarak eylemler bütünüdür. Bu bakımdan, kalkınma ile eğitim arasında kopmaz ve yadsınmaz bir ilinti vardır. Kuşkusuz, kalkınmanın gerçekleşmesinde doğal kaynakların ve oluşturulan anamalin kullanılabilirlik kazanması bireysel beceriye bağlıdır ve bu beceri ise bireye, salt eğitim yoluyla kazanılmır. Eğitim ise, «Samiyi ve tanımsal gelişmeleri sağlamakta vazgeçilmez bir etkindir; oldukça verimli bir yatırımdır.» (54).

Eğitim, çok «verimli bir yatırım» olduğu içindir ki, şu ya da bu ülkenin

---

(50) Bkz.: Bronislaw MALINOWSKI, «Les Dynamiques de l'Evolution Culturelle», trt.: Georgette RINTZLER, Ed. Payot, Coll. Bibliothèque Scientifique, Paris—1970; Thomas SUAVET, «Dictionnaire Economique et Social», 7e éd., Ed. Ouvrières, Paris—1971, p. 168.

(51) Geniş bilgi için bkz.: Yahya Kemal KAYA, «İnsan Yetiştirme Düzenimiz», Ankara—1974; Mehmet E. PALAMUT, «Kalkınmada Eğitimin İşlevi», Akademik D., B.İ.T.İ.A. Yay., c. VII, No: 3, Eylül—1978.

(52) Bkz.: «Politiques de Croissance Economique et d'Investissement dans l'Enseignement», 2e éd., O.C.D.E., Paris—1965.

(53) François PERROUX, op. cit., p. 196.

(54) John Kenneth GALBRAITH, «Economic Development», Mass.: Houghton Mifflin Company, Boston—1964, pp. 79—80; a.: Yahya Kemal KAYA, a.y. s. 13.

genel eğitim düzeyi —ki bu, ilkokullardan en üst düzeyde bulunan değişik yüksek okulların niceliğine, niteliğine ve bunları bitirenlerin sayısal verilerine göre belirlenen—, yine o ülkenin sosyo—ekonomik durumunun bir göstergesi dir. Bu bakımdan, okuryazar oranı yüksek olan ülkelerin, birey başına düşen ortalama yıllık gelirleri ve dolaylı olarak o ülke bireylerinin içerisinde bulun dukları yaşam koşulları da, aynı oranda yüksektir. Örneğin, İkinci Dünya Sa- vaşından sonra sessizce gelişen ve birçok Batılı'nın bu gelişmeyi bir tür tansık (miracle) olarak gördüğü (55) Japonya, 1972'de İngiltere'yi geçerek günümüzün «süper devler»i arasına girip üçüncü sırayı almayı başarmışsa ve en geç 1984'de de A.B.D.e yetişmeye (56) yönelik bulunuyorsa, kuşkusuz bun- da, ulusunun ilk ve orta öğretim dallarından geçerek eğitim düzeyinin %99,9'luk (57) bir orana yükselmiş olmasının yadsınmaz payı vardır. Çünkü, «bu konur da, Japonya, Batı'daki şu veya bu ülkeden çok daha demokratik olduğu gibi, «bilgi hacmi Japonya'da, diğer sanayileşmiş ülkelere göre çok daha geniş ve Japon halkı, Batı'daki benzerlerine kıyasla çok daha iyi eğitilmiştir» (58).

Kalkınma yolunda bulunan ülkeler açısından, eğitimin çok daha doğurgan bir işlev üstlendiği açıktır. Fakat, ne var ki, W. Arthur Lewis'in de vurgu- ladığı gibi, «Fakir ülkeler, eğitimi geliştirmek için varlıklı ülkelerle kendile- rini aynı derecede özgür görememektedirler» (59). Çünkü, onları sınırlayan bir sünü etmen vardır. Oysa, «her bir inekten 4000 litre süt sağmak; hektar başına 30 kental buğday almak; uygun bir biçimde gübre kullanmak için, bilmek gerekir. Bir milyardan fazla üreticinin bulunduğu dünyada, yetişkin- ler, en alt düzeyde eğitimi gerektiren tekniği sindirmekten uzaktırlar. Bu durumda en büyük sorun, bilgi iletişimidir» (60). Anılan iletişim ise, zaman ve olanaak ister.

Bununla birlikte, bugünün geri kalmış ülkelerinin kötümserliğe kapılma- larına da hiçbir neden yoktur. Çünkü, Türk maliye ve iktisat kurumlarının

(55) Bkz.: Hubert BROCHIER, «Le Miracle Economique Japonais», 2e éd., Ed. Calmann—Lévy, Coll. Perspectives de l'Economie, Paris—1970.

(56) Hakan HEDBERG, «Le Défi Japonais», tit.: Paul HEBERT, Ed. Demoël, Coll. du Défi, Paris—1970, pp. 128—129.

(57) Tayyar SADIKLAR, «Kalkınma Yolunda Japon Örneği ve Türkiye», An- kara — 1971, s. 254.

(58) Hakan HEDBERG, op. cit., p. 135.

(59) W. Arthur LEWIS, «Les Priorités dans le Développement de l'Enseigne- ment», (Politiques de Croissance Economique et d'Investissement dans l'Enseignement), O.C.D.E, op. cit., p. 37.

(60) Alfred SAUVY, «Malthus et Les Deux Marx», op. cit., p. 192.

her aşamasında görevler üstlenmiş ve kalkınma sorunuyla da çok yakından ilgilenmiş bulunan Memduh Aytür'ün de vurguladığı gibi, sözkonusu ülkelerin bugün «geri ve yoksul olmaları, onların (millet) olarak geri ve yoksul olmaları değildir. Millet sonsuzluğa giden bir gerçek olarak düşünülürse, onun, geçmişin belli dönemlerinde üstün ve zengin olduğu görülür. Geleceğin bir döneminde de en üstünler arasında olması tanrı buyruğu değildir. Amaç, ülke sınırları içinde yaşamakta olan bugünkü nüfusu yeteneklerle donatmaktır (...). bireyin gerekli yeteneklerle donatılmasının, bir eğitim... sorunu olduğu açık olup, «eğitim ve öğretim ile beş on yıl içinde insanın üretici yeteneklerini ve yaşantı kalıplarını olumlu yönde değiştirip yükseltmek kabildir» (61). Eğitimin yaygınlığına ilişkin süre konusunda, Sovyet İktisatçısı Profesör KAIROW ise, «dört yıllık bir yaygın eğitim programının, maliyetinin 43 katı bir sosyal yarar» (62) kazandıracığını belirtmektedir. Kuşkusuz, eğitimin yaygınlaştırılmasında, zaman unsuru çok önemlidir. Fakat bunun yanında, yöre, çevre ve ekonomik kesimler de —en az zaman unsuru kadar— bir etkenliğe sahiptirler. Yoksa, dünyanın şu ya da bu geri ülkesinde yetersiz beslenmeden nice kimseler ölmekle, hatta Hint halkının bile büyük çoğunluğunun gerekli proteini sağlayamadıkları (63) somut bir gerçekken, Hindistan'daki sığır sürülerinin birikimini başka türlü nasıl açmıyabiliriz?

Konuya Türkiye açısından baktığımızda, durum, pek sanıldığı kadar iç açıcı değildir. Sözgelisi, yaş gruplarına sağlanan eğitim düzeyi ve okullaşma oranı, Türkiye'nin sürekli olarak yönelik bulunduğu ve onlarla türlü sosyo—ekonomik bütünleşmeler oluştuğu Batılı ülkelerle —örneğin OCDE üyeleri— karşılaştırıldığında, Yunanistan ve Portekiz'den sonra hep en alt sırada yer almaktadır (64). Her ne kadar, Cumhuriyetin kuruluşundan beri süregelen %70—80 oranındaki bilgisizlik (ignorance) giderek düşmekte ise de, 6 ve daha üst yaş grubunda bulunan yurttaşlarımızın beşte ikisine yakın bir kısmı henüz okuma—yazma bilmemekte; Tablo: 4'de de görüldüğü gibi, okuması— yazması olanların da, içlerinden ancak yarısını zor aşan bir kısmı ilkokulu bitirebilmektedir (65).

61) Memduh AYTÜR, «Kalkınma Yarışı ve Türkiye», Bilgi Yay., Ankara — 1970, ss. 190—191.

62) Anan: Yahya Kemal KAYA, a.y., s. 14.

63) Bronislaw MALINOWSKI, op. cit., pp. 149—165.

64) Bkz.: «Politiques de Croissance Economique et d'Investissement dans l'Enseignement», op. cit., pp. 113—118.

65) Tablo'daki yüzdeler, DİE'nün 1970 ve 1975 verileri temel alınarak, tarafımızdan saptanmıştır.

TABLO: 4

TÜRKİYE'DE 6 VE DAHA ÜST YAŞ GURUPLARINDA EĞİTİM DÜZEYİ

%

Durumlar	1970	1975
Okuryazar olmayanlar	43,8	38,1
Okuryazarlar	56,2	61,9
İlkokulu bitirenler	50,7	56,4
Orta ve dengi okulu bitirenler	6,4	7,9
Lise ve dengi okulu bitirenler	4,6	6,1
Fakülte ve yüksek okulu bitirenler	1,7	1,6
Durumu saptanamayanlar	1,7	0,5

Kaynak: «Türkiye İstatistik Yıllığı 1977», a.y., ss. 38—42.

Açıktır gözlemlenebileceği gibi, Tablo: 4'den çıkarılması olası bulunan sonuçlar şunlardır:

1970 ve 1975 yıllarında yapılan sayımlarda, okur—yazar olmayanların sayıları gittikçe oransal olarak düşmektedir. 1955 ve 1960'larda, bu oranın %60 olduğu gözününe getirilirse, son onbeş yıllık bir zaman kesitinde bunca lehe sağlanan düşmeler, kuşkusuz küçümsenemez. Fakat, hemen hemen %40 civarında olan ve her düşünen kafayı kahreden bu koyu ve somut bilgisizlik de, hiçbir biçimde, içinde yaşadığımız çağdaş evrenin hızlı etkileşim ve iletişim aygıtlarıyla bağdaşmamaktadır, bağdaştırılmaz da.

Toplam okuryazar oranı %62 dolayında olup, bunların içinde ilkökul diploması almağa hak kazanmış olanlar %56'dır. Zorunlu ve parasız ilköğretim karşın, 1975 yılında, çok iyimser bir yaklaşımla «bir milyondan fazla okula gitmeyen çocuk»un (66) bulunduğu sanılmaktadır. Bizce, türlü nedenlerle ilkökula gitmeyen 6—12 yaş grubundaki çocuk sayısı ilki milyonu aşmaktadır. Eğer bir taraftan, 1974—75 döneminde 3716 köyün okulsuz bulunduğunu ve aynı dönemde ilkökula kayıtlı kırsal ve kentsel öğrenci sayısının salt 5354593 den ibaret olduğunu (67); diğer taraftan, 1970 yılının 6—12 yaş grubu çocuk sayısı (6.954.763)'na beş yıl süreyle %2'lik bir net artışın eklendiğini varsayarsak, gerçekte eğitilmesi zorunlu olup da eğitilemeyen çocuk niceliğinin (7.650.238—5.354.593=) 2.295.645'e ulaştığı görülecektir ki, bu ise, tek tümceyle, korkunçtur!..

(66) Eyüp ERİŞ—Sami SEÇKİN, «Türkiye'de Latin Alfabesinin İlk Elli Yılı ve Türk Kültürüne Etkisi» (özet), Milliyet G. 15.8.1978. s. 5.

(67) «Millî Eğitim İstatistikleri (İlköğretim) 1974—75», D.İ.E. Yay., Ankara—1977, s. 113 ve 131.

Orta dereceli eğitimin ilk basamağını oluşturan, ortaokul ve dengi meslek okullarını bitirenlerin oranı %6,4 (1970)'den %7,9 (1975)'a çıkmıştır. Bugün, bu oranın ileri ülkelerin çoğunda yüzde yüze yakın bir biçimde planlanıp gerçekleştirilmekte olduğu düşünülürse, Türkiye'nin bu konuda aldığı yolun oldukça küçük ve güdük kaldığı, kolaylıkla görülmüştür.

Lise ve benzeri meslek okullarında gerçekleştirilen eğitim ise, yaklaşık olarak, orta dereceli eğitimin ilk basamağındaki seyre bağlı kalmaktadır.

Uşul ve bilimsel kafaların üretildiği, bir seçkinler topluluğunun (comps d'élite) biçimlendirildiği üniversite ve yüksek okullara gelince, tüm etken devinimlere karşın, bunalardan mezun olanların sayısı, oransal olarak düşmektedir.

Üstteki tabloda izlenen ve sonuç olarak özetlemeğe çalıştığımız noktalar, ekonomik kesimler bakımından indellenecek olursa, ortaya çok daha çarpık bir durumun çıkması kaçınılmazdır. Elimizde, lise ve dengi okullardan mezun olanların geldiği alanları gösteren bilgiler yoktur. Fakat, 1968—71 döneminde, ortaokul ve dengi okullardan birini bitirip bir üst kısma (özel veya resmi

TABLO: 5

TÜRKİYE'DE ORTA VE DENGİ OKULLARDAN BİRİNİ BİTİRİP RESMİ VEYA ÖZEL LİSELERDEN BİRİNE KAYDOLAN ÖĞRENCİLERİN YEREL VE TÜRSSEL DAĞILIMI

%

Dağılım	68-69	69-70	Artış	70-71	Artış
A— YEREL DAĞILIM:					
Kentsel	85,3	86,2	11,4	85,7	9,9
Kırsal	14,7	13,8	3,3	14,3	15,0
GENEL TOPLAM	<u>100,0</u>	<u>100,0</u>	—	<u>100,0</u>	—
B— TÜRSSEL DAĞILIM:					
Erkek	71,0	70,8	11,0	70,1	8,9
Kız	29,0	29,2	12,3	29,9	12,1
KENTSEL TOPLAM	<u>100,0</u>	<u>100,0</u>	—	<u>100,0</u>	—
Erkek	87,7	85,4	0,5	83,1	12,0
Kız	12,3	14,6	23,2	16,9	32,7
KIRSAL TOPLAM	<u>100,0</u>	<u>100,0</u>	—	<u>100,0</u>	—
MUTLAK VERİ	83.370	91.889		101.599	

Kaynak: „Milli Eğitim İstatistikleri (Ortaöğretim) 1967—71., D.İ.E. Yay., Ankara—1976, s. 152 ve 187.

lise) babalarının yerel ve türsel dökümü, Tablo: 5'de verilmiştir (68). Babalarının yaptığı uğraşyı bilmemekle birlikte, öğrencilerin geldikleri alanlar gözönüne getirilirse, kaba bir kestirimde bulunulması olasıdır. Aynı biçimde, gelişmiş bir ülke olan İsveç'te 1957 yılı lise ve dengi okul bitirme sınavlarını («studentexamen») kazandıp başarı elde eden kız ve erkek öğrencileri babalarının mesleklerine göre gruplandırıldığımızda (Bkz.: Tablo: 6) de, eğitim düzeyi yönünden en cılız kalam kesimin tarım olduğunu, somut olarak görmekteyiz.

TABLO: 6
İSVEÇ'TE LİSEYİ (STUDENTEXAMEN) BİTİREN ÖĞRENCİLERİN
BABALARININ YAPTIĞI İŞ KOLLARINA GÖRE DAĞILIMI

Babanın Mesleği	Erkek	Kız
Çiftçi ve balıkçılar	10	10
Sanayi ve ticimle uğraşanlar	17	20
Üniversite hocaları		
Memurlar	21	23
Düz ve nitelikli işçiler	22	17
Bilinmeyen ve diğerleri	6	5
TOPLAM	100	100

Kaynak: «Politiquer de Croissance économique et d'investissement dans l'Enseignement», O.C.D.E., op. cit., Tableau:3, p. 37.

5 ve 6 numaralı tabloların gözleminde vurgulanan sonuçlar şunlardır: Türkiye'de eğitim düzeyi, kesinkes kentsel yığınların lehine olup, kırsal kesim dolayısıyla tarımsal kesim, bundan gerektiğince yararlanamamaktadır. Örneğin, büyük nüfus kitlesini barındırmasına karşın, kırsal kesimin lise düzeyindeki eğitimin içerisindeki payı %15 bile değildir.

Bir diğer çarpıklık, türsel (sexe) dağılıma ilişkindir. İsveç'te liseyi bitiren erkek ve kız öğrenci oranları—aşağı yukarı tüm iş kollarında— eşitken; yurdumuzda, bu oran 1/3'ün altına düşmekte ve hele kırsal alanlarda bu oran, 1/6 dolayında oynamaktadır.

Oldukça ileri bir ülke olan İsveç'te bile, eğitim düzeyinin en düşük bulunduğu alan, tarım kesimidir. Bu, tarımsal kesimin talihsizliğidir. Gelişme yolunda bir ülke olan Türkiye için, sözkonusu talihsizlik, daha da büyük boyutludur; kaynağını da, tarımın değiştirilmesi güç yapısal niteliğinden almaktadır.

(68) Tablo: 5'deki yüzdeler, D.İ.E.mün verileri temel alınarak, tarafımızdan saptanmıştır.

Buraya dek yapılan açıklamaların ışığında, söylenenler bir tümceyle an-
lamlandırıldığında; bir taraftan tinsel bağların güçlülüğünün, diğer taraftan da
eğitim düzeyinin düşüklüğünün —geniş ölçüde— tarımsal geliri belirsizlediği
gerçeği ortaya çıkmaktadır.

D— Hukuksal Nedenler

Tarımsal işletmelerin mülkiyet durumları ve yönetim biçimleri, türel (hu-
kuksal) nedenleri oluşturmaktadır. Şimdi, bunlar üzerinde birazcık duralım.

a) Mülkiyet dağılımı:

Mülkiyet, yasaların belirlediği sınırlar içinde bir şeyi mutlak ve tekil bi-
çimde kullanma, ona sahibolma ve ondan yararlanma hakkıdır (69). Bir başka
deyişle, cisimsel mallar üzerinde sürekli olarak sağlanan, açık ve gerçek hak-
tır. Ama, nasıl bir hak? «Bir şey üzerinde mevcut en geniş en tam olan, aynı
haktır» (70). Bilindiği gibi «aynı hak», somut (tangibile) mallarla ilgilidir.
Söz konusu mallar da, «taşınır» ve «taşınmaz» mallar olmak üzere ikiye ayrıl-
maktadır (71).

Kuşkusuz, mülkiyet kavramı, en az insanlık tarihi kadar eskidir. İksel
üretim biçiminin doğa ürünlerini devşirmekle (cueillette) başlayıp, sonra bur-
nun evcilleştirilmesi ve iyileştirilmesi suretiyle tarıma dönüştürülmüş olması ne-
deniyle, ilk mülkiyetin tarımla başladığı ve zamanla tarımdaki çeşitli gelişim ve
değişmelere ayak uydurarak, geliştiği söylenebilir. Çağdaş anlamda mülkiyet ise
«ancak pazar ekonomisinin oluşmasıyla ve bunun sonuncusu toprak ürünlerinin
bir satış değeri kazanmasıyla ortaya çıkmış (72) bulunmaktadır.

Yurdumuzda, tarıma ilişkin tüm sorunlar T.M.K. ve B.K. hükümlerine göre
çözümlemektedir. Oysa bu yasa hükümleri, tarımın kendine özgü yapısına ve

---

(69) Fransız Code Civil'i «mülkiyet-i «Yasa ve yönetmeliklerce yasaklanmış
olan kullanımlarda bulunmamak koşuluyla, eşyalardan en mutlak bir bi-
çimde yararlanma ve onlara sahibolma hakkı» (Art. 544) olarak tanımlan-
ken, T.M.K.nun 618. maddesi aynen: «Bir şeye malik olan kimse, o şeyde
kanun dairesinde dilediği gibi tasarruf etmek hakkını haizdir; haksız
olarak o şeye vaziyet eden herhangi bir kimseye karşı istihkak dâvası
ikame ve her nevi müdahaleyi menedebilir» demektedir. Ve ayrıca, «Her-
kesin bu hakka sahibolduğu, 1961 Anayasası'nca da (m-36/1) doğrulan-
maktadır.

(70) Kemal Fikret ARIK, «Türk Medeni Hukuku I (Genel Prensipler)», An-
kara—1963, s. 252.

(71) Bkz.: Safa REİSOĞLU, «Türk Eşya Hukuku», c. 1, S-B-F. Yay., Ankara—
1965.

(72) Suat AKSOY, «Türkiye'de Tarımsal İşletmenin Hukuki Şekilleri», Ziraat
Ekonomisi Dergisi, T.Z.E.D. Yay., Sayı : 1—2, Kasım, 1969/Mart 1970,
Ankara, s. 10.

gelişen gereksinimlerine tutarlı bir yanıt vermekten uzaktırlar (73). Her ne kadar, bazı ilim çevrelerinde, değişik alanlarda ve farklı adlarla (İşletme Hukuku, Tarım Hukuku, Hava Hukuku vb.) yapıtlar verilmekteyse de, bu alanların diğerlerinden apayrı özgül (spécifique) yasaları yoktur. Bu belki, Türkiye'de yasa yapamalarının, çok sakıncılı devinimlerinden ya da toplumsal gelişmenin bir zorunluluk olarak vurguladığı gereksinimlere yeterli yasal önemi vermemelerinden veyahut temel uğraşlarının çokluğu nedeniyle, bu tür uğraşlara zaman ayıramamalarından ileri gelmektedir. Bununla birlikte, «tarım-

TABLO: 7
İŞLETME BOYUTUNA GÖRE TARIMSAL TOPRAK DAĞILIMI
%

Ülkeler	Küçük	Orta	Büyük	TOPLAM
	İşletme (1—20 ha)	İşletme (20—10 ha)	İşletme (100+ ha)	
TÜRKİYE:				
İşletme sayısı	96,3	3,6	0,1	100
Toprak alanı	70,2	21,0	8,7	100
İSPANYA:				
İşletme sayısı	89,5	9,0	1,5	100
Toprak alanı	23,1	21,5	55,4	100
YUNANİSTAN:				
İşletme sayısı	99,2	0,7	0,1	100
Toprak alanı	82,0	6,4	11,6	100
ŞİLİ:				
İşletme sayısı	92,9	5,1	2,0	100
Toprak alanı	22,4	22,3	55,3	100
FRANSA:				
İşletme sayısı	73,5	25,2	1,3	100
Toprak alanı	34,0	54,3	11,7	100

Kaynaklar : Pierre VIAU, «L'Agriculture dans l'Economie», 2e éd., Ouvrières, Paris—1969, p. 96.
— «Türkiye'de İstatistik Yıllığı 1977», a.y., s. 180.
— «Economies et Sociétés», Chaiers de T.I.S.E.A., t. VIII, No : 5, Mai 1974, Paris, p. 581—655 ve 676

(73) Geniş bilgi için bkz.: Suat AKSOY, «Tarım Hukuku», Ankara—1970, ss. 101—213.

sal mülkiyetin, zor ve bitmez bir uğraşı için en iyi bir uyarım olduğu» (74) da gerçektir.

Gerçek böyleyken, tarımsal uğraşının temel ögesi bulunan toprak dağılımında, oldukça gözalcı bir çarpıklık vardır. Bu çarpıklık, az gelişmiş ülkelerde daha da büyüktür. Değişik ülkeler yönünden bu durumu, 1963 yılı için (75), Tablo: 7'de görmek olasıdır.

Değişik ülkelerde, işletme boyutlarına göre düzenlenmiş işlenebilir toprak dağılımını gösteren tablonun yansıttığı hususları özetlemeğe çalışırsak:

Bir kere, ekonomik düzeyleri ne olursa olsun, tarımsal uğraşı —hemen hemen tüm ülkelerde—, küçük ölçekli işletmeler tarafından üstlenilmekte; fakat, işlenebilir toprak dağılımı, anılan işletmelerin niceliğiyle oransal bulunmamaktadır.

İkinci olarak, büyük ölçekli işletmeler, tarımsal alanın çoğunluğunu elinde tutmaktadırlar ki, bu oran, İspanya ve Şili'de %50'nin üstüne çıkmaktadır. Bu çarpık durumun, salt Şili'ye mahsus olmayıp, Latin Amerika ve dünyanın diğer yörelerinde kümelenmiş bulunan çoğu geri ülkenin ana çatısını oluşturduğu bir gerçektir (76). Ülkemizde, büyük işletmelerin toplam işletme sayısına oranı % 0,1 olup, mülkiyetlerinde bulundurdıkları tarımsal alan ise %8,7'dir. oysa, 1938'de Tarım Bakanlığı'nca 35 ilde yapılan anket sonuçlarına göre, işletmelerin toplam işletme içindeki yüzdelerinin ve mülkiyet dağılımlarının —küçükten büyüğe doğru— sırasıyla: %99,75 — %86,34; %0,23 — %9,95 ve % 0,01 — % 3,71 (77) olduğu görülmektedir.

Nihayet, iki çarpık durum arasında kalan ve 20 ile 100 hektar tarımsal alana sahip olan işletmelere gelince; ileri bir ülke olan Fransa başlıca tutulduğunda, bunlar, tüm az gelişmiş ülkelerde bu ülkelerin koşullarına bağımlı olarak, birbirine çok yakın bir benzerlik göstermektedirler.

Türkiye açısından, 1938 ve 1963 tarımsal mülkiyet dağılımının sonuçlarına bakarak, şu yargıya ulaşmak mümkündür: İşlenebilir topraklar, gittikçe küçük ölçekli işletmelerin ellerinden çıkmakta, orta ve büyük boyuttaki işletmelerin

(74) Arthur YOUNG, «Voyage en France», trt. Henri Sée, t. 2, Ed. A. Colin, p. 750; a.: Pierre PROMONT, op. cit., p. 415.

(75) Tablo'daki veriler, Yunanistan için 1961 yılı sayımının ve Şili için ise 1965 sayımının sonuçlarını yansıtmaktadır. Ayrıca, Şili'nin «orta işletme» ölçeği 20—80 hektar olarak alınmıştır; dolayısıyla «büyük işletme» de 80 ve daha üst büyüklükteki tarımsal alanları kapsamaktadır.

(76) Bkz.: J.—M. ALBERTINI, «Les Mécanismes du Sous-développement», 4e éd., Ed. Ouvrières, Paris—1969.

(77) Ömer L. BARKAN, «Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de Ziraat Bir Reformun Ana Meseleleri», İ.Ü.İ.F. Mecmuası, c. VI, Ekim 1944/Ocak 1945, İstanbul, s. 85.

lehine gelişmektedir. Bu ise, giderek artan bir biçimde, küçük işletmelerin fakirleşmeleri (mülksüzleşme) sonucunu doğurmaktadır. Orta ve büyük ölçekli tarımsal işletmelerin yararına olarak gelişen bu eğilimin kökeninde, birince, ne «Cumhuriyet öncesi devralınan yapı», ne de «1. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarının yarattığı boşluk ve Cumhuriyet sonrası hukuk sistemi ve uygulamaları» (78) yatmaktadır. Fakat, kaçınılmaz tarihsel gelişimin ve yadsınmaz teknolojik ilerlemenin somut bir vurgusu ve doğal bir yansımasıdır. Söz gelişi Fransa'da, 1954—1975 döneminde, tarımsal işletme sayısı 3.966.015 (1954) den 1.650.865 (1975)'e düşerken, bir başka deyişle, küçük işletmelerin mülksüzleşmeleriyle doğru oranlı olarak tarımsal işletme niceliğinde %58,4 bir azalma gözlemlenirken; aynı dönemde, ücretli tarımsal işgücünün (emek) niceliğinde de, %63,7'lik (79) bir azalma görülmektedir. Bununla birlikte, ileri ülkelerde çağdaş teknolojinin kullanımına koşut olarak, büyük işletmeler, küçük işletmeler üzerindeki baskınlıklarını sürdürüp (80) tarımsal emek niceliğinde bir azalışa neden olurlarken, kullanım dışı kalan artık emek ekonominin diğer kesimlerinde, kuşkusuz, emilebilmektedir. Oysa geri ülkelerde, varolan gizli işsizler ordusuna bu kez hergün giderek artan açık işsizler eklenmekte; birtakım sosyo-politik etkilerle, değişik türdeki çarpık durumların oluşumları hızlandırılmaktadır.

Gerçekte, tarımsal gelirin ve dolayısıyla vergisel gücün belirlenmesi işleminde, her türlü uçsallıktan uzak ve çarpık bir durum gösteren bu mülkiyet dağılımının etkisinin olumsuz olacağı açıktır.

b) Tarımsal İşletme Türleri:

En geniş anlamda işletme, amaçları mal ve hizmet üretimine yönelik olup, bu amaçların gerçekleşmesi için ekonomik devinimlerde bulunan üretim birimleridir. Üretim amaçları tarımsal uğraşı sonucu gerçekleştirilen birimlere de, «tarımsal işletme» denir. Kurumsal olarak, «tarımsal uğraşı», doğal güçlerden yararlanma devinimi olup (81), bu konuda «dili eski olmakla birlikte» en uygun

(78) Mehmet DOĞAN, «Cumhuriyetten Sonra Ziraat Bünye», Fikir ve Sanatta Hareket D, Sayı: 98, Şubat—1974, İstanbul, s. 40.

(79) «Problèmes Economiques», Secrétariat Général du Gouvernement Direction de la Documentation Française, No: 1.548, 23 novembre 1977, Paris, Tableau: 1, p. 4.

(80) Söz gelişi Fransa'da sürekli olarak küçük boyutlu işletmelerde %15—30'luk bir azalma izlenirken, orta ve büyük boyutlu işletmelerde —özellikle «büyük» lende— nicel bir artış vardır. (Bkz.: Pierre VIAU, op. cit., p. 129).

(81) Geniş bilgi için bkz.: Salih ŞANVER, «Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi», İ.İ.T.İ.A. Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yay., İstanbul—1972, ss. 97—99; Reşat AKTAN, «Türkiye'de Ziraat Mahsulleri Fiyatları», S.B.F. Yay., Ankara—1955, s.67; Kâzım KÖYLÜ, «Ziraat İşletmecilik», c. 1 4.b., A.Ü.Z.F. Yay., Ankara—1963, s. 1.

tanımı 11.6.1945 gün ve 4753 sayılı çiftçiyi Topraklandırma Kanunu yapmaktadır. Buna göre: «Arazide ekim, dikim, bakım ve yetiştirme yolları ile nebat, hayvan ve hayvan mahsulleri istihsalinde bulunmağa veya bu mahsullerin yetiştiricileri tarafından işlenip değerlendirilmesine çiftçilik denir.» (m.2). Açıkta ki, burada, «tarımsal uğraşı» deyimiyile anılan yasa maddesinin kullandığı «çiftçilik» sözcüğü eşanlamlıdır. Bu durumda, —nitel ve nicel yönden— çiftçiliği kendine meslek edinen kimse (çiftçi) veya kimselerin yönetimdeki ekonomik birimlerin «Tarımsal işletme» kapsamı içerisine girdiği, kolaylıkla görülür.

Hukuksal açıdan (82), niteliklerine göre tarımsal işletmeler üçe ayrılır:

- Bireysel işletmecilik,
- Kiracılık,
- Ortakçılık.

Bu üç türden ayrı olarak bir de, değişik bireysel işletmelerin bir araya gelerek önceki kişiliklerinin dışında yepyeni bir türel kişilik kazanarak oluşturdukları birlik işletme (Exploitation associée) vardır ki, bu tür, daha çok gelişmiş ülkelende ve sosyalist ekonomilerde varlığını gösterdiğinden, konumuz dışıdır.

Kuşkusuz, yukarıda anılan üç işletme türünün tarımsal uğraşı içindeki yerleri ve birbirleriyle olan oransal bağları bir ülkeden diğerine göre büyük değişimler gösterir. Bu değişiklik, salt ülkeler arasında değil, aynı ülkenin farklı bölgeleri için de geçerlidir.

Konumuz bakımından, anılan işletmecilik türlerini, birer tümceyle tanımlamaya çalışırsak: Yabancı emeğe gereksinim duymaksızın, sahipolunan toprak ve aygıtların başkalarından bağımsız ve doğrudan bir biçimde kullanılarak yapılan uğraşıya (Bireysel işletmecilik); başkasının toprak ve aygıtlarını belli bir eder karşılığında ve belli bir süre için satınalmak suretiyle, kısmen bağımsız olarak sürdürülen girişime (Kiracılık); ve nihayet, bir tarafın toprağını, diğer tarafın da emeğini koyarak, her iki tarafın bağımlı olarak yaptıkları tarımsal uğraşıya da (Ortakçılık) denir (83). Tanımdan da kolaylıkla çıkarılabileceği gibi, anılan işletmelerin hukuksal niteliğini belirleyen, tarımsal girişimi sürdürenlerin bağımsız ya da az veya çok bağımlı bulunmalarındır.

(82) Ekonomik bakımdan tarımsal işletmeler: «Büyük», «Orta» ve «Marjinal altı işletmeler» olmak üzere, üçlü bir sınıflama altında irdelenmektedir. Bkz.: Çelik ARUOBA, «Tarımsal Kalkınmada Kooperatiflerin Önemi Üzerine Bazı Düşünceler», S.B.F.D., c. XXVI, No: 2, Haziran—1971, Ankara, ss. 109—111.

(83) Tarımsal işletme türleri, bunların yarar ve sakıncaları konusunda geniş bilgi için bkz.: «Henri de FARCY, «Economie Agricole», Ed. Sirey, Paris—1970, pp. 191—328; Pierre FROMONT, op. cit., pp. 410—460.

Hemen belirtelim ki, sosyo—ekonomik gelişmeye uygun olarak, bireysel işletmeciliğin dışında kalan diğer iki tarımsal işletme türü, sürekli bir gerileme göstermektedir. Bununun başlıca iki nedeni vardır: Bir kere, çağımızdaki ekonomilerin «açık ekonomi»ler olup, yığınsal üretimler, sunu ve istemin özgürce buluştukları alan (piyasa) için yapılır. Bu alanda tutunabilmenin en önemli koşulu ise, verimliliğin (productivité) artırılmasıdır. Açıktır ki, tarımsal uğraşıda karşılaşılan bağımlılık, verimlilik artışına olumsuz bir biçimde etkiler. İkinci olarak, bir taraftan ekonomik gelişmeye koşut olarak tarımın önemini giderek yitirmesi; diğer taraftan, geleneksel tarımsal işletmelerin «bir yığın toplumsal yararlarına karşın, devingenlikleri ve üretim teknikleri içerisinde gelişmek ve kapitalistleşmek zorunda» (84) bulunmaları, tarımsal uğraşmayı gitgide kiracılık ve ortaklıktan arındırmaktadır. Sözgelimi, bugün hemen hemen ortaklığın (85) uygulamadan kalktığı izlenimini veren Fransa'da, 1929—1954 yılları arasında anılan işletme türleri, Tablo: 8'de görülen gelişmeyi göstermişlerdir.

TABLO: 8

FRANSA'DA TARIMSAL İŞLETME TÜRLERİNİN TOPLAM TARIMSAL İŞLETMELER İÇİNDEKİ YERLERİ VE TARİHSEL GELİŞİMLERİ (%)

İşletme türleri	1929	1954
Bireysel işletmecilik	74	53
Kiracılık	19	17
Ortakçılık	6	3
Birlikçilik	—	25
Bilinmeyen	1	2
TOPLAM	100	100

Kaynaklar : Pierre FROMONT, op. cit., p. 413.

— Jane AUBERT—KRIER, op. cit., p. 75.

Gelişme yolunda bir ülke olan Türkiye'deki işletme türlerinin dağılımını göstermek için, ne acıdır ki elimizde, yeni ve gerçeği yansıtacak bilgiler bu-

(84) Louis MALASSIS, «Economie des Exploitations Agricoles», Ed.A.Colin, Paris—1958, p. 285; a: Pierre VIAU op. cit., p. 130.

(85) «Ortakçılık», bazı yazarlarca «Yarıcılık» olarak da adlandırılmaktadır. Kapalı ve geri bölgelerde görülen ve her türlü insancıl ilişkilerin ötesinde bulunan «Marabacılık» ise, bir tür boğaz tokluğuna ortakçılık veya angaryacıdır.

lanmamaktadır (86). Bununla birlikte, 1950 yılının verilerine dayanılarak, de ğerli hocam merhum Reşat AKTAN tarafından bulgulara ba ğlı ka-
lanmak suretiyle yapılacak bir da ğılımın: Bir taraftan, bu konuda yapılabile-
cek en güvenilir bir yaklaşı m biçimi olması; di ğer taraftan da, 1950'yi izleyen
çeyrek asırlık dönemi içeren yorumların odak noktalarını oluşt urması nede-
niyle, sö zkonusu yılın tarımsal sonuçlarını —açınımli ve kümeli bir biçimde—
gö stermenin (Tablo: 9) yararlı olacağı kanısındayız.

TABLO: 9

TÜRKİYE'DEKİ TARIMSAL İŞLETMELERİN TÜRSSEL DAĞILIMI VE
TOPLAM TARIMSAL UĞRAŞI İÇİNDEKİ YERLERİ

İşletme Türleri	Açınımli (%)	Kümeli (%)
Malsahibi (1)	72,6	
Hayvan yetiştirenler (2)	2,1	
BİREYSEL İŞLETMECİLİK (1+2)		74,7
Yarı malsahibi (3)	21,5	
Kiracı (4)	0,6	
KİRACILIK (3+4)		22,1
Yarıcı (5)	2,5	
Marabacı (6)	0,4	
ORTAKÇILIK (5+6)		2,9
Başka biçimler	0,2	0,2
Bilinmeyen	0,1	0,1
TOPLAM	100,0	100,0

Kaynak: Reşat AKTAN, «Türkiye Ziraatında Prodüktivite», (Tebliğ), Türkiye
Ekonomisinde Prodüktivite Meseleleri, T.E.K.İ.A.E. Yay., Ankara
1958, s. 34.

(86) Her ne kadar D.İ.E-nün «1963 Genel Tarım Sayımı Örnekleme Sonuçları»,
anılan kurum tarafından 1964'den beri her yıl yayınlanmakta ve birçok
yazar da bu yayınlara ba ğlı kalarak yorumlarda bulunmaktaysa da, ya-
ryımlanan işletme sayısında hoşgörölme yen bir rakamsal hatanın bulundu ğu
açıktır. Topra ğın «tasarruf şekli»ne göre verilen işletme sayılarının
(3.069.921 + 293.518 + 521.176 + 115.703) toplamı ile « toplam işletmeler sayısı »
olarak verilen 3.514.476 arasında açık bir fark —ki saptadığımızı göre bu
485.842'dir— vardır. Ayrıca, «toplam işletme sayısı» olarak verilen nicelik

Tablo: 8 ve 9'un vurguladığı önemli noktaları, aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

1950'lerde Türkiye, bugünün ileri bir ülkesi bulunan Fransa'nın 1929'larda sahibolduğu tarımsal yapı ve işletmecilik düzeyini, yaklaşık olarak, yansıtmaktadır. Sözelimi Fransa'da bireysel işletmeciliğin toplam işletmelere oranı %74 (1929) iken, 1950'de Türkiye için bu oran %74'7'dir (87). Aynı biçimde, —çeyrek asırlık farkla— kiracılıkta da her iki ülkede bir benzerlik gözlemlenmektedir (88).

Çağdaşlaşma ve kapitalistleşme olgusu, yavaş da olsa, etkileşimini geleneksel kökenlerin oldukça belirgin bulunduğu tarımsal kesim üzerinde göstermekte; bir taraftan, bireysel işletmeler arasında usul bir ayıklanma (sélection rationnelle) sergilenirken, diğer taraftan, tutunur yana kalmayan işletme türleri (kiracılık ve ortakçılık) arınmakta ve yerlerini çağın isterlerine uygun başka yeni türlere bırakmaktadırlar. Fakat, bu kaçınılmaz olgunun, az gelişmiş ülkeler ve dolayısıyla Türkiye bakımından yavaş işlediği —ama işlediği— de bir gerçektir. Örneğin Fransa'da, hemen hemen kiracılık ve ortakçılığın büsbütün kalkma eğilimi göstermesine ve daha önce gördüğümüz gibi, toplam işletme sayısında %58,4'lük bir azalmayla —yaklaşık— 4milyonda 1,7 milyona bir düşmenin olmasına karşın, Türkiye'de henüz 3,2 milyon işletme vardır; kiracılık ve ortakçılık —bölgelere göre değişen bir biçimde— uygulama or-

(Dipnotların devamı)

(3-514.476)'in hektar gruplarına göre işletmeler sayısıyla (ki doğru bir toplama işlemiyle verilen değerlerin 3-100-947 edeceği açıktır) da karşılaştırıldığında, aralarında (3-514.476—3-100.947=) 413.529 gibi bir farkın bulunduğu görülecektir ki, bu da, herhangi bir biçimde işlem dışı bırakılması özür götürecek bir değer değildir. Hoş görülüp, işlem dışı bırakıldığına da, yapılacak olan oransal yaklaşımların temelinden saptırılacağı kuşkusuzdur.

- (87) Hayvancılıkta kiracılığın olası bulunmaması ve ortakçılık olasılığının ise çok zayıf olması nedeniyle, hayvan üretimi, "Bireysel işletmecilik" türü içinde irdelenmiştir.
- (88) «Yarı malsahibi» olanların «Kiracılık» ve «ortakçılık» seçeneklerinden hangisini yeğledikleri sorunu oldukça karanlık olup, bu konuda yargıda bulunmak da, kuşkusuz zordur. Sayın Suat AKSOY, bunları kolaylıkla (Bkz. : a.g.m., s. 16) «Ortakçılık» türüne dahil etmektedir. Oysa, bizce bunlar, «Ortakçılık» tan çok «Kiracılık» türüne yakındırlar. Çünkü, yarı malsahibi olduklarına göre bunlar, en azından toprak ve aygıt cinsinde —bir ölçüde— anamala ve bazan da belli bir parasal tasarrufa sahiptirler. Böyle olunca, kısmen bağımlı bir uğraşmayı bırakıp, salt bir bağımlılığın basat olduğu tamamsal uğraşmayı yeğlemeleri, kanımızca pek usul bir devinim değildir.

tamı bulabilmektedir. Bununla birlikte, 1950'lerden sonra, bir kısım çiftçilerin işledikleri toprak alanlarını genişleterek, «Kapitalist işletmeciliğe yönelmiş» (89) oldukları da bir gerçek. Bu gerçeği D.Mehmet Doğan, «1923—50 döneminde tarım kesimine» gereken önemin verilmemesi, fakat, «1950'den sonra yeni iktidarlar» birlikte tarımsal politikanın değiştiği ve giderek «makinallaşmanın gelişimi karşısında, bu kesimde kullanılan işgücünün azaldığı, «tarım işçilerinin yarısını makina kullanmada ihtisas sahibi elemanların aldığı, bunun ise iç göç ve şehirleşme-yi hızlandırdığı biçiminde dile getirmekte (90) ve tarımsal işletme yapısındaki değişimi aşağıdaki gibi vurgulamaktadır:

«Büyük toprak sahipleri, varlıklı çiftçiler, makinaların sağladığı imkânlar sayesinde, kapitalist tarıma geçmişler, topraklarını kiralılık ve ortakçılık yoluyla işletmeye son vermişlerdir. Bu arada küçük işletmeler, makinallaşma dolayısıyla büyük işletmelerle rekabet edemez hale düşmüşlerdir.» (91).

Evet, kaçınılmaz ve zorunlu bir doğrultuda oluşan bir yöneliş bu. Ama nasıl ve kimin zararına bir yöneliş? (Bunu tanınmış araştırmacı Doğan AVCIOĞLU, şu biçimde özetliyor:

- Ortakçı ve kiralıcının tasfiyesi ile,
- Boş mülk arazisinin ekilmesiyle,
- Kirayla dıştan arazi tutmakla,
- Toprak satın almakla,
- Devlet mer'asına tecavüz etmekle.» (92).

1950'den sonra başlayan ve tarımda makinallaşma süreciyle atbaşı giden, zaman zaman çarpık ve olumsuz yönleri de görülen tarımsal işletme yapımızın tanısı; bir taraftan, D.P. yönetimiyle başlatılan ve sonraki hükümetlerce de —geniş ölçüde— desteklenen hızlı makinallaşma politikasıyla işlenen alanların sürekli olarak büyük boyutlu işletmeler tarafından genişletildiği (93) ve diğer taraftan da, bu canlı kapitalist gelişmenin birtakım «orman ve otlakların aleyhine» (94) olduğudur.

---

(89) Doğan AVCIOĞLU, «Türkiye'nin Düzeni», 3.b., Bilgi Yay., Ankara—1969, s. 285.

(90) D. Mehmet DOĞAN, «Tarih ve Toplum», Dergâh Yay., İstanbul—1977, ss. 280—282.

(91) İbid., s. 282.

(92) A.y., s. 285.

(93) Bkz.: D. Mehmet DOĞAN, a.y., s. 283.

(94) Yalçın KÜÇÜK, «Türkiye Üzerine Tezler (1908—1978)», Tekin Yay., İstanbul—1978, s. 283.

Son çeyrek yüzyılda, Türkiye'de gözlemlenen sözkonusu yöneliş gerçekte, ekonomik gelişmenin ve usçul devinimin kaçınılmaz bir sonucudur. Bu doğal ve yadsınmaz yöneliştin tasalanarak, «işlenen toprağın önemli bir kısmının işleyenin elinde olmadığı» savı ve tarımsal işletmelerimizi «büyük bir kısmının işledikleri topraklara sahip bulunmayıp başkalarının topraklarını işledikleri» (95) görüşü, yukarıda, Sayın DOĞAN AVCIOĞLU'ndan alıntılarla vurgulamaya çalıştığımız temel gelişimle çelişik gibi gözükmektedir. Aslında, çağdaş bir üretim birimi olarak yeğlenmeyen kiranacılık ve ortakcılığın yaygınlık kazanmaları iki bakımdan istenmez:

- 1) Ekonomik yönden,
- 2) Vergicilik yönünden.

1) Ekonomik yönden istenmez: Çünkü, değişik boyut ve türdeki tarımsal işletmeler ne denli çoğalırsa, o ölçütte de tarımsal verim azalır. Oysa, bu kesimin yarattığı katma değer zaten az olup, gelir de, diğer kesimlere oranla sınırlı ve düşüktür. Burada, baştan beri incelemeye çalıştığımız doğal ve yapısal nedenlerin yanında, tarımsal ürünlerin aleyhe tecim hadleri (défavorables termes de l'échange) de önemli bir etkidir (96). Böyle olunca, anılan kesimde bulunanlar, diğer kesimlerin yaşam ölçü ve düzeyine çıkabilmeleri için, daha fazla çalışma ve daha çok üretme çabasına koyulurlar. Koyulurlar ama, yapılan tüm uğraşlar, istenen amaca ulaşmaya yetmezler. Çünkü, genel anlamda, «XX. yüzyılın ortasında büyüyen ve gelişen tarımın fakirliği (paupérisation) bir tür evrensel yasa» (97) niteliğine bürünmüştür. Bu durumu, Profesör François HOUILLIER, 1960—1967 döneminde Fransa için yaptığı saptamalarla berkiterek, tarım kesiminin ortalama gelirinin bireysel gelirinin diğer kesimlerdekilerin ancak 2/3'ü dolayında bulunduğunu göstermiştir (98).

Söylenenlere ek olarak, az gelişmiş ülkeler yönünden bir başka sorun daha vardır: Sözkonusu ülkeler, kısıtlı bulunan üretim öğelerini en usçul ve ekonomik bir biçimde (optimum düzeyde) kullanmak zorunda olup, üretim birimlerinin uğraşlarını olağan ürün verme gücü (capacité normale) altında sürdürmelerinden kesinlikle kaçınmalıydılar. Buysa, ancak çağdaş ekonomik ve

---

(95) Z. Gökalp MÜLAYİM, «Tarımda Düzen Değişikliği», Ulusal Basımevi, Ankara—1970, s. 66.

(96) Bkz.: Henri de FARCY, «Economie Agricole», op. cit., pp. 234—238.

(97) Jules MILHAU, «La Paupérisation de l'Agriculture en France et dans le Monde», Cahiers de l'I.S.E.A., Série: A-G. Suppl. No: 122, février 1962, Paris, p. 56.

(98) Bkz.: Revue d'Economie Politique, Ed. Sirey, septembre—octobre 1968, Paris, p. 782.

teknolojik gelişmeye ayak uydurmakla; bir diğer deyişle, verim artışını sağlamakla olur (99).

2) Kiracılık ve ortakçılık, vergicilik yönünden de istenmez: Çünkü, toplumların gelişmelerine koşut olarak, hergün artan ve büyük boyutlara ulaşan toplumsal gereksinimlerin doyumlandırılması, aynı biçimde bir sürü somut ve soyut etkileşime bağlı olarak nitel ve nicel bir değişme gösteren, fakat üstlendiği türlü işlevler (100) nedeniyle yadsınması, sökülüp atılması, olanak dışı olan ve kamusal gelirleri besleyen kaynakların en başında gelen önemli aygıt, yani vergi ile yakından ilgilidir. Başka bir anlatımla, toplum olarak yaşamının sayısız yararını sürdürmenin —varolan yararlarla da yetinmeyip onları nitel ve nicel yönden de arttırmanın— ve bu arada karşılaşılan çeşitli sorunlara çözüm aramanın yolu, salt vergi olgusundan geçer. Bu bakımdan, toplum ile vergi bitişik, birbirinden koparılmaz, biri diğerinin belirleyicisi iki eşanlı (co-mitant) olgudur.

Eşanlı olgu olmalarından ötürüdür ki, birindeki sayısız değişmeler, diğerinin olumlu ya da olumsuz yöndeki —değişimlerin niteliğine bağımlı olarak— gelişimini belirler. Bu ise, Devlet'lerin kurumsal sosyo—politik ve ekonomik yapılarıyla uyguladıkları vergiler arasında çok sıkı bir bağın bulunduğu en somut kanıttır (101).

Bununla birlikte, yine sözkonusu bağdan odaklanmak suretiyle çağraş maliye ve ekonomi bilimiminin sayısız araştırma ve deneyimle bulgulayıp geliştirdiği, —bugün hemen hemen tüm Devlet'lerce benimsenen—, birtakım ilkeler de vardır. Bunlara «Vergileme ilkeleri» denir (102). Sözgelimi, toplumu oluşturan bireyler arasındaki aşırı sosyo—ekonomik farklılıkları törpülemeye yönelik olan **a d a l e t i l k e s i**; Devlet'in üstlendiği işlevleri aksatmadan kolaylıkla yürütmeye, her türlü vergisel kayıp ve sızmaları önlemeye ilişkin bulunan **v e r i m l i l i k i l k e s i**; evrensel (conjuncturel) ekonomik dalgalanmalar alnacında, bundan kamusal gelirlerin etkilenmemesi, tersine, ekonomik canlılığın görüldüğü evrelerde gelirlerin artması amaçlarına dönük olan **k a -**

(99) Tarımsal verim artışı konusunda bkz.: «Türkiye Ekonomisinde Produktivite Meseleleri», T.E.K.İ.A.E. Yay., Ankara—1958; «Türkiye Tarımında Gelişmeler ve Kaynakları», M.P.M. Yay., Ankara—1977; Nazmi DEMİR, «Türkiye Tarımında Makro Produktivite (1950—1969)», D.P.T. Yay., Ankara—1973.

(100) Bkz.: Lucien MEHL, op. cit., pp. 210—214.

(101) Fritz NEUMARK, «Impôt et Société», Economie Appliquée, Archives de l'I.S.E.A., t. XXII—1969, No: 3, Ed. Librairie Droz, Genève, pp. 461—478.

(102) Bkz.: Halil NADAROĞLU, «Kamu Maliyesi Teorisi», a.y., ss. 311—346.

lımlılık (istikrar) ve esneklik ilkeleri, bunların başlıcalarıdır.

Vergileme ilkeleri, kısa dönemde birbirleriyle çelişir görünümdeyseler de, orta ve uzun dönem için uyum halindedirler. Çoğunlukla, bu uyumun kalınlığı ve ilkelerin amaçları doğrultusundaki işlevlerini yürütebilmeleri için:

- tüm kesimlerde gelirin sürekli olarak artması,
- verginin artanoranlı olması,
- vergi yükümlülerinin dağınık ve cılız olmamaları,
- işletmelerin yeni teknik gelişmelere ve çağdaş oluşumlara açık bulunmaları, gerekir. Yoksa, birbirinden kopmaz, biri diğeri için doğurgan ve yapıcı belirleyici niteliğinde olan toplum ile vergi arasındaki bağ, gittikçe zayıflar; eşanlı olgu, karşılıklı etkileşimle birbirini duraganlığa, edilgenliğe, cılızlığa iter; her birinin kökenindeki dinamikler sönmeye yüzütutarlar.

Açıktır ki, böyle bir durumda vergiden, sosyal, kültürel, ekonomik ve politik kurumların canlanmalarına, yenilenmelerine ve gelişmelerine yönelik işlevler beklenemez. Tersine, vergi artık uyarıcı ve doğurucu değil; bağınazdır, körleticidir, köstekleyicidir, söndürücüdür, öldürücüdür. Yalnız bir tümceyle, «malthusien» niteliktedir (103).

Görülüyor ki, vergicilik ve ekonomi yönünden buraya kadar yaptığımız açıklamalardan, kiracılık ve ortaklığın çağdaş nitelikte birer işletme türü olmadığı sonucu çıkmaktadır. Oysa ülkelerin, özellikle az gelişmiş ülkelerin, sosyo-ekonomik kurumlarının yapısal ve örgütsel nitelikleri, içinde yaşanan çağın isterleriyle toplu bir uyumluluk göstermeli; bu konuda izlenecek olan ekonomik ve vergisel politika, malthusien değil; fakat uyarıcı, toplayıcı, yaratıcı, büyütücü ve yönlendirici olmalıdır (104).

Bununla birlikte, Türkiye'deki tarımsal işletme türlerinin tümünün, yukarıda açıklamaya çalıştığımız çağdaş doğrultuda oldukları söylenemez. Bir kere, kesin sayısal niceliklerinin bilinmemesine karşın, kiracılık ve ortaklığın, önemli ölçülerde Türk tarımı içinde yer aldıkları bir gerçektir. İkinci olarak, bireysel işletmeciliğin giderek ufalanması ve sayıların artmasıdır. Üçüncü olarak, orta ve büyük boyutlu işletme türleri, yukarıda sözü edilen diğer işletmelerin aleyhine bir gelişim süreci içindedirler; fakat, bu olumlu sayılabilecek gelişim, çağın —nasıl adlandırılırsa adlandırılınsınlar— yeni oluşumları (kooperatifleşme, şirketleşme, holdingleşme) doğrultusunda değildir. Bizce, Türkiye'deki

(103) Maurice DUVERGER, «Finances Publiques», 6e éd., P.U.F., Coll. Thémis, Paris—1968, pp. 412—413.

(104) Az gelişmiş ülkelerde maliye ve vergi politikast konusunda geniş bilgi için bkz.: Salih ŞANVER, «Malî Politika ve Az Gelişmiş Ülkeler», İstanbul—1968.

bu türsel işletme yapısının olumsuz görünümde bulunmasının, başlıca iki nedeni vardır:

i— Sanayileşme girişimi yavaştır; dolayısıyla kırsal alanda hızla artan nüfus, ikinci kesim tarafından yeterince emilememektedir.

ii— Türkiye'nin durumu her bakımdan elverişli bulunmasına karşın, değişik ve birbirinden kopuk, —çoğu kez de bağımlı—, tarımsal uğraşların birlikte ve toplu devinerek oluşturdukları yeni işletme türleri yoktur. Oysa, üretim ve verimi yükselten, hem tarımsal girdiler yönündeki (en amont) hem de çıktılar doğrultusundaki (en aval) çeşitli sorunlara usçul ve ekonomik çözümler getiren, çağdaş isterlere dönük bulunan, hep bu yeni oluşumlardır. Fakat, zorunlu toplumsal, ekonomik ve politik değişimlerin yapılmamış olması; gerekli birtakım vergisel, eğitsel, örgütsel, parasal ve yasal önlemlerin yeterince alınmamış bulunması nedeniyle, anılan türdeki işletmelerin oluşumuna ülkemizde —gerçek anlamda— rastlanmamaktadır (105).

Temelde, yapısal değişimlerin gerçekleştirilmemiş ya da gerçekleştirilememiş ve değişik kurumsal önlemlerin alınmamış ya da alınmamış olmaları, az gelişmişlik süreciyle yakından ilgilidir. Bu yüzden, yapılmak istenen tüm ilerci ve çağdaş atılımlar, salt tarımsal kesimin alışılmış yapısının kırılmasıyla, onun kesenkes alt-üst edilmesiyle olasılık kazanırlar.

Az gelişmiş ülkelerde, açıklanan iki nedenden ötürü, tarımsal işletme türleri bu kesimin vergi ödeme gücünü belirsizleştirmektedirler.

Ne var ki, tüm bu tarımsal gelir belirsizliklerine karşın, değişik işlevleri bulunan tarımı —hele az gelişmiş ülkelerde—, tasarlanan değişik girişimlerin örgütünde, «kırsal kalabalık nüfusun kotasılmasında, kendi bütünlüğü içinde kırsal ekonominin düzenlenmesinde ve etkinliğinin arttırılmasında temel değişmelerin kökeni»ni (106) oluşturduğu da bir gerçektir. Bu ise, araştırmamızın alanını aşan bir diğer inceleme konusudur.

III— SONUÇ

Bu araştırmadan çıkarılan kısa sonuç şudur: Tarımsal geliri —büyük ölçüde— vergilendirme olanağı yoktur ya da bu olanak çok sınırlıdır. Çünkü, tarımsal gelirin etkin bir biçimde vergilendirilmesi için, herşeyden önce bu gelirin pekin olarak belirlenebilmesi gerekir. Oysa, bu olanaksızdır.

Olanaksızdır; çünkü, tarımsal geliri «belirsiz» kılan bir sürü etmenler vardır. Hele bu etmenler, az gelişmiş ülkelere daha da yaygın ve başattırlar.

Bununla birlikte belirtelim ki, tarımsal geliri yakalama olanağının bulun-

(105) Ziya Gökalp MÜLAYİM, «Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik», Bilgi Yay., Ankara—1975, ss. 420—427.

(106) Alain BERGER, «La Nouvelle Economie de l'Espace Rural», Ed. Cujas, Paris—1975, p. 38.

mayışı ya da bunun çok sınırlı bulunması, anılan kesimin «vergi ödeme gücü»
nün olmadığı anlamına gelmez. Kuşkusuz, tarımın vergisel gücü vardır. Bu güç,
az gelişmiş ülkelerde oransal olarak daha da yüksektir. Bunun yakalanarak etkin
bir biçimde vergilendirilmesiyse, gelir vergisi yoluyla değil, fakat gerçek bir
servet vergisi uygulamasıyla ve bu servet vergisinin de yerel yönetimlere bira-
kılmasıyla olasıdır (107).

---

(107) Tarım kesimine uygulanması zorunlu olan servet vergisi ve Türk Vergi
Dizgesi'nde yapılması gerekli —tarım yönünden— teknik değişiklikler, bir
başka araştırmamızın konusunu dokulayacaktır.